

A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének 1919-ben és 1947-ben történt átmeneti, majd végleges megszűntetésének történetéhez

Donáth Péter

*az MTA doktora, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Tanító- és Óvóképző Kar Társadalomtudományi Tanszék*

Absztrakt

Az ÓTE elődszervezetének, a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének (TITOE) 55 éves tényleges tevékenysége alatt először 1919 tavaszán merült fel a szervezet megszűntetésének lehetősége. Majd az 1945–1946. évi dermedt bizonytalanság után, hatósági nyomásra 1947. január 31-én, az utolsó közgyűlésen kimondták a szervezet végleges feloszlását. Dokumentatív elbeszélésünkben e két esemény körülményeivel kapcsolatos forrásokat ajánlunk olvasóink figyelmébe.

Kulcsszavak: Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete, TITOE, tudománytörténet

A TITOE feladatainak korlátozása, majd „narkotikus álomba kényszerülése” 1918–1919-ben

Az őszirózsás forradalom időszakában, 1918. november 11-én a TITOE akkori elnöke, Nagy László gyermektanulmányozó tanítóképző intézeti c. igazgató körtelefonnal a VI. kerületi képzőbe hívta össze a budapesti állami és az államilag támogatott tanító(nő)képzők tanárait, igazgatóit, és egyéb munkatársait, valamint a szakfelügyelőket a Közalkalmazottak Országos Szövetsége Tanítóképző-intézeti Osztályának megalakítása céljából, s azért, hogy „tanítói szabadságukat, önállóságukat kivívják”, sérelmeiknek, kívánságaiknak hangot adjanak.

Az összesen 32 résztvevővel zajlott tanácskozást Nagy László nyitotta meg: „A szabadság vihara felrázta a mi lelkünket is és most itt állunk megifjult erővel, tetterősen, hogy a mi külön szabadságunkért küzdjünk. Fölösleges itt, kartársaim előtt leírnom a régi rendszert, amely gúzsba kötötte az egyént és a közösséget, amely despotizmusával lehetetlenné tette a szabad véleménynyilvánítást úgy az egyesre, mint a közre nézve. ... Omoljon le a

lappáliakkal [hiábavalósággal, haszontalan, értéktelen, jelentéktelen dolgokkal – D. P.] dolgozó, centralizáló, árulkodó, protekciós s az egyéniséget gátló régi rendszer! Szabad levegőt, szabad mozgást, szabad nézetnyilvánítást, s legfőképpen minden felsőbb hatósági befolyástól ment[es] szabad önkormányzati jogokat kívánunk! Még csak arra figyelmeztetem tisztelt kartársaimat, hogy a ránk váró küzdelemben fő a szolidaritás. Össze kell tartanunk a végsőkig.” (Nagy, 1918, p. 295).

Ezt követően a jelenlévők megalakították a Közalkalmazottak Országos Szövetsége Tanítóképzőintézeti Osztályát, megválasztották annak 15 tagú Bizalmi Tanácsát, annak elnökét (Nagy Lászlót), s két képviselőjét (Gerencsér Istvánt és Répay Dánielt). Tisztázódott, hogy e szervezkedés nem politikai csoportosulás, s hogy abba meghívják vidéki kartársaikat is, (Felhívás, 2018, pp. 313–315). Bár radikálisabb javaslat is felmerült, végül leszögezték: az új szervezet létrejötte nem érinti a TITOE-t. Beszéltek sérelmeikről, kívánságaikról is. Megállapodtak, hogy a következő napokban ezekről és megalakulásukról tájékoztatják a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot (VKM) (A Közalkalmazottak, 1918, pp. 296–299; Országos, 1919, pp. 70–71).

Így is történt. Másnap Juhász Nagy Sándor és Neményi Imre államtitkárokat, majd november 13-án Lovászy Márton minisztert keresték fel a szervezet képviselői. Utóbbinál Nagy László részletesen kifejtette álláspontjukat, sérelmeiket és kívánságaikat, változtatási javaslataikat. Jelezte: a tanítóképzésben értékes, megőrzendő modernizációs folyamatok is zajlottak az elmúlt évtizedben¹. Felvetéseikkel kapcsolatban a miniszter nyitottnak mutatkozott, s kérte: adják be írásban az elhangzottakat. (A miniszternél, 1918.) November 17-én nyújtották be előterjesztésüket: „Kívánunk új rendet a tanító-tanítónőképző intézetek kormányzatában, adminisztratív és pedagógiai vezetésében, amely lehetővé tegye az egyes intézeteknek a külső körülményekhez s a belső viszonyokhoz mért egyéni szabad fejlődését, s egyéni intenzív pedagógiai működését, az általános célok, s az általános színvonal korlátai között” – írták, majd hosszasan részletezték elvárásaikat. Köztük azt is, hogy jogászok helyett tanítóképzős szakember – Farkas Sándor szakfelügyelő – kinevezését kérik a VKM tanítóképzőkkel foglalkozó ügyosztályának élére (A Bizalmi Tanács előterjesztése, 1918, pp. 307–310).

Így – a hasonló szakmai szervezetek útját követve – 1918 végén bifurkálódott tanítóképző intézeti tanárok érdekképviselete is. A továbbiakban a TITOE „a tanítóképzés pedagógiai és didaktikai kérdéseit” fejtegette. Szervezésében 1918 végén s 1919 elején viták során alakították ki a tanítóképzés reformjára vonatkozó elképzeléseiket, melyeket közzé is tettek a Magyar Tanítóképző (MT) 1919. évi első számában (Tanítóképzésünk újjászervezésének kérdései, 1919; Donáth, 2020, pp. 28–43). A Közalkalmazottak Országos

¹ „Neményire nézve is mily büszkeséget keltő, fennkölt érzés lehet az a tudat, hogy a magyar tanítóképzés, pedagógiai irányára és berendezkedésére nézve, a legmodernebb tanítóképzések közé tartozik a kultúrallamokban” – írta Nagy László a Magyar Tanítóképzőben 1917 őszén (1917, p. 218).

Bizottságához kötődő Bizalmi Tanács „a tanítóképző intézetek tantestületeinek személyi és anyagi kérdéseivel” foglalkozik – írta 1919. január 3-án a két szervezet közös elnöke: Nagy László. Tegyük hozzá: rövid idejű párhuzamos működésük során valójában funkcióik korántsem különültek el ilyen tisztán (Egyesületi élet, 1918). Az 1919. január végétől különvált Közoktatásügyi Minisztériumban megfigyelhető változások nyomán, Kunfi Zsigmond miniszteri és Somogyi Béla politikai államtitkári kinevezésével a szociáldemokrata párt és tanítói szakszervezet minisztériumon belüli befolyásának növekedése látványossá vált. Ez szinte elkerülhetlenné tette, hogy a szakszervezet programjában szereplő érettségire épülő főiskolai jellegű, kizárólag állami tanítóképzés tanítói követelésének érvényesítése az oktatáspolitikai egyik kiemelt céljává legyen. Érezhetővé vált, hogy az új közoktatási kormányzat generális reformterveinek kialakításában nem az addigi iskolafajonként széttörédezett pedagógusszervezetekkel, hanem a Városi Alkalmazottak Országos Szövetségének reformbizottságával, a gyermektanulmányozók reprezentánsaival, s mindenekelőtt a „nevelőmunkások” egészét átfogni hivatott szocialista pedagógus szakszervezettel kíván együttműködni. Ez nem kerülhette el a tanítóképzők tanárainak figyelmét sem.

Nagy László, Gerencsér István és Répay Dániel is aláírta a Bizalmi Tanács tanítóképzőkhöz írt, sürgős állásfoglalásukat kérő 1919. február 16-i levelét: „Bizalmi Tanácsunk érdekeink védelme céljából annak idején belépett a Közalkalmazottak Országos Bizottságába. Csatlakozásunk a Közalkalmazottak Szövetsége elnökségének azon kijelentése alapján történt, hogy belépésünk pártpolitikai megkötöttséget nem jelent. Amikor vidéki kartársainkat új szervezetünkbe való tömörülésre hívtuk fel, ily irányú tájékoztatást nyújtottunk, s tényleg Bizalmi Tanácsunk politikai pártállásra való tekintet nélkül egyesítette magában az összes állami tanítóképzők közalkalmazottait.

A közelmúltban *a Közalkalmazottak Országos Szövetsége kimondta az országos szociáldemokrata párthoz való csatlakozását. A Bizalmi Tanácsunkban képviselt tanítóképzői közalkalmazottakat pedig, mint tagokat a Tanítók Szakszervezetébe tette át...* [amely] a szociáldemokrata párt szervezete (Új Korszak, 1919. Így a Bizalmi Tanácsunkban képviselt magyar tanítóképzői tanárság, amennyiben a Tanítók Szakszervezetéhez való áttevést elfogadja, a Bizalmi Tanács, mint ilyen, a Tanítók Szakszervezetének szakosztályává, s *a szociáldemokrata pártnak természetesen egyénenként tagjává válik. ... [H]atározoznunk kell arról, hogy vajon a Tanítók Szakszervezetébe való átalakulásunkat elismerjük-e és ez átalakulás pártpolitikai kötelezettségeit magunkévá tesszük-e? Avagy tömörülésünk eredeti alapján maradva, Bizalmi Tanácsunkat, mint egységesítő szervünket pártpolitikai jelleg nélkül tartjuk meg továbbra is? ... A döntés joga a Bizalmi Tanácsban képviselt összes képzők tanártestületeit illeti. ... Amidőn kartársainkat felszólítjuk a döntésre, szíves figyelmükbe ajánljuk azon nézetünket, hogy *a Bizalmi Tanács elszigetelten működve nem fejthet ki oly erőt, amely a magyar tanítóképzés jövőjének kialakításában irányt szabó lehetne, valamint, hogy a társadalmat**

kívánságaink kielégítésére késztesse. Csatlakoznunk kell valamilyen erősen szervezett testülethez. Mi, mint vezetők, nem foglalunk állást szervezetek, vagy politikai pártok mellett, így a szociáldemokrata párt mellett sem kívánunk társainkra erőszakkal hatni” – írták, kérve a tantestületek tagjait, hogy a szociáldemokrata párt fő elveinek ismeretében döntsenek, s álláspontjukat legkésőbb március 7-ig közöljék a vezetőséggel, hogy a közgyűlést erről március 15-e körül megtarthassák². Bár volt tantestület – köztük az egri érseki tanítóképző is – amely amellet foglalt állást, hogy „egyesületünk továbbra is önállóan működjék, és zárjon ki magából minden politikát”, ennek érdemi hatása már nem lehetett (Benkóczy, 1928, p. 124).

A kilátásba helyezett közgyűlés összehívására ugyanis nem került sor. 1919. február 22-én ugyanis megalakult a *Magyarországi Tanítók Szakszervezetének Tanítóképzők Szakosztálya*, melynek Végrehajtó Bizottsága márciusban – még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt – körlevéllel fordult a tanári testületekhez, melyben leszögezték: „a Bizalmi Tanács felhívása a haladó események folytán tárgyalanná vált, mert a Közalkalmazottak Szövetsége, a Szövetségbe belépett tanárokat, tanítókat, óvónőket áttette a Magyarországi Tanítók Szakszervezetébe. Aki tehát azzal lépett be a Közalkalmazottakhoz, hogy politikai pártállását fönntarthatja, most vessen számot az új helyzettel, mert a M. T. Szakszervezete *szociáldemokrata* szervezkedés, s így tagjai a szociáldemokrata pártszervezetbe is belépnek³. ... Tájékoztatóul megjegyezzük, hogy a M. T. Szakszervezetébe a szakfelügyelőség teljes számmal, a budapesti intézetek tanárai stb. csekély kivétellel mind beléptek. Ezen elhatározásukra az a meggyőződés vezetett, hogy a *szociáldemokrata párt kultúrprogramjában* látjuk a tanítóképzés fejlődésének legszilárdabb biztosítékát⁴. A demokrácia és népnevelés haladása együttes és kongruens. A tanítóképzés pedig megbonthatatlanul szerves kapcsolatban van a népkultúrával, melynek fejlesztése nélküle el sem képzelhető. Az oktatás és nevelés munkájának és munkásainak értékelése egyenesen e párt világszemléletéhez tartozik. [Sic!] *Ez a világszemlélet* a maga egészében pedig *ma egy a jövővel* s nekünk a jövő számára kell építenünk! *Ezután tehát ez a szakosztályunk lesz hivatott az összes tanítóképző intézeteket érintő anyagi, pedagógiai, reform stb. ügyekben állást foglalni. ...*

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 502-1925-17-30254.

³ Az *Új Korszak* tudósítása szerint: „A szocialista világnézet jelentős területen, a tanítóképző tanárság táborában is megkezdte hódítását. E táborból már annyian sorakoztak zászlónk alá, hogy külön *Tanítóképző-intézeti Szakosztály* megalakítása vált szükségessé. ... [A] szakosztály 35 taggal... alakult meg”. Az 1919. február 22-i alakuló gyűlésen a szakszervezet végrehajtó bizottságát képviselő *Szöllősi Jenő* – aki a Tanácsköztársaság alatt a Közoktatásügyi Népbiztosság (KN) egyik csoportvezetője lett – markánsabban fogalmazott: „ne kényszer, hanem meggyőződés hozza a tanítóképző tanárságot a szakszervezetbe, amelyben csak azoknak lehet helyük és működési terük, akik a szocialista elvekre helyezkedve és a pártfegyelemhez alkalmazkodva akarnak munkálkodni”. (A tanítóképző intézetek 1919/5., p. 4).

⁴ Vö.: A tanítóképző-szakosztály 1919/8–9, p. 8.

Fentiekből kifolyólag a közalkalmazotti szervezkedésre helyezkedett Bizalmi Tanácsunk további létjogosultsága megszűnik, Szakszervezetünk azonban továbbra is kapcsolatban marad a Közalkalmazottak Szövetségével, s a két testület minden közalkalmazotti érdeken képviselői útján, egyöntetűen jár el. Mindezek alapján arra kérjük azokat a tisztelt kartársakat, akik a Szakszervezetbe való áttétel ellen nem emelnek kifogást, szíveskedjenek az ide mellékelt *Belépési Nyilatkozatot* kitölteni. Mint elvtársak alakítsák meg intézetenként a helyi csoportot, illetőleg az ott netalán már meglévő helyi csoportban (szakszervezetben) a tanítóképző szakosztályt, s válasszanak intézetenként egy bizalmi, aki az ottani helyi csoporttal és a végrehajtó bizottsággal az összeköttetést fenn fogja tartani” – olvashatjuk a terjedelmes körlevélben, melyből a szakszervezeti csoportot alakító tanítóképzős tanárok akkori helyzetmegítéléséről, motívumairól is képet kaphatunk.

A levél ugyanis így folytatódott: „Tisztelt Kartársak! Nemcsak Magyarországon, hanem *az egész világon megbukott, vagy megbukóban van az a rendszer, mely álnemzeti jelszavakkal egymás ellen uszította a világ népeit*, s milliók vesztét, népek katasztrófáját, a kultúra pusztulását okozta. E rendszer hazafias mázzal vonta be uralkodók, uralkodó rétegek, imperialista és kapitalista klikkek önző érdekeit, el kellett hát buknia ámitásai, valamint telhetetlensége és vaksága következtében. *Uralma helyébe új világnak kell támadnia, mely a népek szolidaritásának, összhangzó együttműködésének, nemzetközi testvériesülésének elvén épül fel*. Csak ily egyetemes közösségben található meg minden ország a maga hivatását, mely nem lehet más, mint népének oly anyagi jólétet, s ezzel együtt olyan szellemi műveltséget biztosítani, hogy természetadta tehetségeit, kultúráját eddig nem ismert mértékben kifejthesse, s ezzel az emberiség kincsestárát gazdagíthassa. Az egyetemes nagy népműveltségről van szó, mely minden eddig elnyomott népet magas emberi színvonalra emel, s tehetségeit úgy hozza felszínre, hogy ne a többinek kárára, vagy elnyomására szolgáljon, hanem valamennyinek javára, új világtörténelmi korszakot indítson meg, s ebben a magyar népnek is méltó szerepet juttasson. *Elsőrendű hivatás vár e téren a tanítóságra*, melynek ezentúl aránytalanul magasabb szerepe lesz, mint volt a múltban, s hivatásának megfelelő helyzetbe is jut.

Mi képzőintézeti tanárok *nem maradhatunk el a kortól, hisz ránk hárul a nagy kötelesség, hogy megváltozott hivatását megérteni és gyakorolni tudó tanítónemzedéket neveljünk*. E kötelesség tudatában alakítottuk meg a Magyarországi Tanítók Szakszervezetén belül a Képzőintézeti Szakosztályt. Tehát nem oly elkülönült egyesületet, mint eddig volt, hanem olyat, mely egy szervezetben munkálkodik valamennyi iskolánem tanítójával egy közös cél érdekében, hogy az összesség keretében, az összesség súlyával adhasson erőt a maga törekvéseinek is. Hogy mit jelent ez az együttes erő, nem kell bővebben fejtegetnünk. Elég jelezni, hogy *minden jogos, és a népműveltséget szolgáló törekvésünk ezentúl nem lesz izolált, jámbor óhajítás, hanem az egész tanítóságnak, s még szélesebb körben az egész szocialista munkásságnak, az egész magyar népállamnak követelése*.

Mindezek alapján felszólítjuk tisztelt kartársainkat, lépjenek be minél számosabban szakszervezetünkbe. ... [C]sak az lépjen közénk, aki a fentebb vázolt társadalmi világfelfogás alapján áll, s velünk együtt akar küzdeni a magyar nép, s az egyetemes emberiség közjáváért. ... Rendkívüli munka áll előttünk. Újjá kell alakítanunk a képzőintézeti ügyet, a magyar szociális népállam egyik legfontosabb intézményét, a népkultúra tűzhelyét. Szét kell törnünk bilincseinket, amelyeket a régi osztrák-magyar imperializmus és kapitalizmus szolgálatában állott osztályállam hatalmaskodó bürokráciája szabott ránk, megsemmisíteni akarván egyéni és lelkiismereti szabadságunkat, a hatalom végrehajtó közegeivé alázván a tanítás művészetének hivatott mestereit. *Intézményeket kell létesítenünk, melyek biztosítják a pedagógia vívmányait, a tudomány fejlődését, a tehetségek alkotásait, a tantestületek s egyesek jogait, anyagi jólétét, szellemi haladását, mindezt pedig egy célért: a népért.*⁵

E felhívás számunkra egyetlen elérhető példányát 1919. március 22-én érkezették a szarvasi evangélikus tanítóképzőben, következőképp, a tanácsköztársaság kikiáltása előtt íródott. A költő tanítóképzős tanár Palágyi Lajos kézjegyét magán viselő írás mai olvasóját okkal-joggal meglepi a szebbnél-szebb célok megvalósítását elérhetőnek mutató szöveg naivitása, s – vélelmezhető jószándéka mellett – a „szövegkörnyezetet” jelentő korabeli magyar, s világpolitikai állapotoktól való elvonatkoztatása, „elemelkedése”. A címzettek jórészehez az idegen megszállás miatt el sem juthatott a népek egyetemes barátságáról elmélkedő írás. Az osztrák–magyar monarchia autokratizmusával szemben a demokratikus állam és oktatásirányítás vízióját a szociáldemokrata szakszervezet és párt nevében kilátásba helyező levél a kommunista párttal közösen meghirdetett „proletárdiktatúra”, a statárium, a címek-rangok eltörlése, s a kilátásba helyezett „forradalmi törvényszékek”, a várható államosítás árnyékában került a szarvasi evangélikus (és más) tanítónőképzők pedagógusainak kezébe.

Kétségtelen: e levél – az őszirózsás forradalom idején kötelező múlt- és háborúbírálat mellett – nem tartalmazott osztályharcos, kirekesztő, „nemzetietlen”, direkt módon vallás- vagy egyházellenes, ateista elemeket⁶. Ellenben a tagtoborzás érdekében a tanítóképzős pedagógusok körében jól csengő hívószavakat exponált: *népek barátsága, szociális népállam, a társadalmi egyenlőtlenség csökkentése, a kultúra demokratizálása, s ebben a pedagógusok – javuló megbecsülés melletti – kiemelkedő szerepe*. Mindazonáltal *aligha*

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Békésmegyei Levéltára (MNL BéML) VIII. 59. az 1919. március 31-i tanári értekezlet jegyzőkönyvéhez csatolva. (Kiemelések tőlem – D. P.)

⁶ A *Népakarat* 1919. március 25-i száma közölte, hogy a debreceni pedagógus szakszervezet egyhangú határozatával március 23-ától beszünteti a vallástanítást, „s nem engedi, hogy ezután a vallás révén mételeyezték a gyermekeket az iskolákban”. (I. évf. 2. sz. 2.) Március 24-én hasonló határozat született Sátoraljaújhelyen is. (*Vörös Hajnal*, I. évf. 5. sz. 1919. március 25. 2.) Sárospatakon 1919. április 4-én a pedagógus szakszervezet 1919. április 4-én tiltakozott az ellen, hogy a gyermekeket reggel 7–8-ig református templomba rendelik a lelkészek hitoktatásra (E. Kovács K., 4720. p. 37).

csak ezek győzték meg a címzett, szarvasi pedagógusokat – köztük a markánsan jobboldali, antiszemita Kiss Sándort is (Kiss, 1919, 1922a, 1922b) – arról, hogy a március 31-i tanári értekezletükön valamennyien belépjenek a szociáldemokrata pártba, s a pedagógus szakszervezetbe⁷.

A kutatás jelenlegi szintjén nem tudhatjuk, hogy – a meg nem szállt területeken – a vidéki képzés tanárok mekkora hányada cselekedett még a Bizalmi Tanács felhívására önként, s mekkora hányada engedett az árubeszerzést könnyítő szakszervezeti előnyök⁸, illetve az általános politikai körülmények nyomásának⁹. Forrásaink alapján annyi bizonyosnak látszik, hogy sokan már igen korán, a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt bekerültek a Tanítók Szakszervezetébe s ezáltal a szociáldemokrata pártba. A szakszervezeti szakosztály illetén való megalakulásának következményeként az addig kulcsszerepet játszó Nagy László kikerült a tanítóképzős tanárok képviselőiténél irányításából, s az új Végrehajtó Bizottság elnöke Palágyi Lajos lett. Keszler Károly titkári, Szalatsy Richárd jegyzői, Végh József pénztárosi, Lechnitzky Gyula, Halász Arnold, Párvy Endre, Gerencsér István VB-tag feladatot vállaltak az új szervezetben (A tanítóképző intézetek, 1919/5, p. 4).

Lehetséges, hogy erre Nagy László kívánságára, összeférhetetlenség miatt került sor, hiszen őt a Minisztertanács határozatával – a VKM-be osztályvezetővé kinevezni szándékozott Farkas Sándor helyére – „tanítóképző intézeti szakfelügyelővé” nevezte ki¹⁰. De az sem kizárt, hogy akarata ellenére, vagy attól függetlenül került sor ilyen váratlanul a szakszervezeti szakosztály megalakulására, s az új vezetőség megválasztására, – melybe a régiek közül csak Gerencsér István igazgató kapott helyet – hiszen ragaszkodhatott a képzős tanárok többségének állásfoglalásához, s kerülte a direkt politikai/világnézeti elköteleződést, konfrontációt. Bárhogyan is történt, tény: ettől kezdve Nagy László kiszállt a tanítóképzéssel kapcsolatos ügyek intézéséből, s a gyermektanulmányozók delegáltjaként a népiskolai reformmunkálatokra koncentrált.

A TITOE és a Bizalmi Tanács által már 1918 novemberében a minisztériumi tanítóképző ügyosztály vezetésére javasolt, országosan tisztelt szak-

⁷ MNL BéML VIII. 59. az 1919. március 31-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.

⁸ A *Nagykőrösi Népiújság* 1. évf. 56. sz. 2. oldalán, 1919. június 4-én közölték: „A tanítók szakszervezetének tagjai cigaretta, szivar, ill. dohány illetményeiket három nap alatt átvehetik a tanítóképző intézet tanári könyvtárában”. *Ferenczi István* a nyíregyházi állami tanítóképző gyakorlóiskolájának tanítója, aki 1919. március 15-én lépett be a szakszervezetbe, „tagsági igazolványát csak később váltotta ki, amikor az élelmiszer és ruházati cikkek beszerzése a vörösszínű igazolvány nélkül lehetetlen volt” - állította az 1920. évi vizsgálat során. (MNL OL K 502-1923-7-76910. az 1920. február 11-i jegyzőkönyvben.) Lásd továbbá: (Hatos, 2018, p. 78–79).

⁹ Az akkori légkörre jellemző: „Intézetünk egészen a debreceni tanítói szakszervezet hatáskörébe jutott, amely március 30-án kimondta, hogy minden debreceni iskolaigazgatónak 2 nap alatt le kell mondania, s a tanári kar tetszése szerint választ igazgatót egy évre” - írta az értesítőben, a debreceni tanítóképző újráválasztott igazgatója (Veress, 1919, p. 8).

¹⁰ Forrásaink két időpontról szólnak e kinevezés ügyében: 1919. január 30-at, ill. február 12-ét említik (MNL OL K 502-1929-1931-612-51-68.; MNL OL K 27. 1919. február 12., p. 59).

embert, *Farkas Sándort* – csak több hónapos huzavona után¹¹, a tanácsköztársaság kikiáltását követően nevezték ki – az immár a felsőoktatási csoport részévé vált osztály élére¹², az addig e posztot betöltő Schindler Artúr helyére¹³. A korábban tanítóként, tanítóképzős tanárként, igazgatóként, a Magyar Tanítóképző szerkesztőjeként, királyi tanácsosi címmel kitüntetett szakfelügyelőként tevékenykedett, világot járt, református, „sovén magyar” Farkas Sándor¹⁴ aligha felel meg a tanácsköztársaság vezető funkcionáriusairól kialakult sztereotípiáknak: a tanácsköztársaság idején kollégáival együttműködve mindent megtett, hogy minimalizálja a 133 nap alatt a tanítóképzést érő károkat (Keszler, 1922/1–3, pp. 3–4; Mészáros, 1923/4–8, pp. 38–42; Apor, 2014.; Donáth, 2020, pp. 76–91). E tevékenysége azonban már túlmutat jelen tanulmányunk témáján.

Az ellenben feltétlenül megemlítenő, hogy 1919. április 12-én – Mohar József igazgató, alelnök javaslatára – csak a budapesti képzős tanárok egy részének (16 fő) részvételével tartott, ezért szabálytalan gyűlésen kimondták a TITOE feloszlását, ezzel megelőzve annak adminisztratív megszüntetését (Országos, 1919, p. 70). Április 15-én ugyanis, a KN 77011/1919. sz. rendeletével feloszlatták, az akkor még létező középiskolai tanáregyesületeket is. Az ellene indult fegyelmi vizsgálat során 1920. február 24-én Mohar József Scherer Sándor főigazgató kérdésére: „A Tanítóképzőintézeti Tanárok Egyesülete Nagy László idejében, vagy mint alelnök mondta ki a feloszlását?” Mohar azt válaszolta, hogy „az egyesület a népbiztosság rendeletére, Nagy László lemondása után, körülbelül április hónapban az én alelnökségem alatt, miután más alelnök nem volt, mondta ki feloszlását”¹⁵.

Egyéb források híján nem tudhatjuk: vajon valóban Farkas Sándor korábbi szakfelügyelő, akkor KN tanítóképző osztályvezető és kartársai szándéka szerint, egyeztetetten történt-e ez az önfeloszlás, vagy Mohar József és kis számú kollégái kezdeményezésére. Scherer Sándor kérdése arra is utalhat, hogy ő nem tudott a KN osztályvezető ilyen szándékáról, s ez az utóbbit valószínűsíti. A már akkoriban is szakfelügyelőként a minisztérium háttérintézményében dol-

¹¹ Egy Kunfi Zsigmond miniszterhez írt 1919. február 9-i feljegyzésében Imre Sándor helyettes államtitkár – indirekt módon – támogatta Farkas Sándor kinevezését (Ráday Levéltár C/39. 22. cs.).

¹² 1919. március 31-én a KN 2239/1919. eln. sz. rendelettel szabályozta Kunfi Zsigmond a népbiztosság ügybeosztását. MNL OL K 802 KN 80. d. és egy újabb lista K 802-1919.- 21. t. sz. n. 2. (81. d.)

¹³ Leváltásáról 1919. október 3-án Schindler Artúr is beszámolt a VKM vezetésének (MNL K 46-605. f. – II/5.b. TAGYOB).

¹⁴ Farkas Sándor 1918. december 13-án a TITOE értekezletén a „Közoktatásügyünk egységes szervezéséről” címmel tartott előadásában így fogalmazott: „Az oktatás ideálja az értékes egyén, a közoktatásügyé az értékes egyénekből alakult állam. Az iskola nemcsak a lelkiileg és testileg összhangzatos egyén, hanem a gondolkodásban, cselekedeteiben összhangzatos nemzet, s a nemzetekből összetevődő emberiség kiművelésének alapja.” (MT 34. évf. I. f. 1-2.)

¹⁵ MNL OL K 502-1920-5-23251.

gozó Scherer ezért firtathatta: vajon – az akkor már szintén vizsgálat alá vont – Nagy Lászlót vagy Mohar Józsefet terheli a felelősség¹⁶ a történetekért. Ellenben a KN tanítóképző ügyosztályán segédkező Keszler Károly részvétele, s a szakszervezeti fórumokon Farkas Sándor melletti fellépései inkább arra utalhatnak, hogy – talán a készülő betiltó rendelet előkészítésének ismeretében – az ügyosztályvezetés tudtával, taktikai megfontolásból került sor e felozlatásra. Ez esetben Scherer Sándor kérdései a felelősség elhárítás és a bűnbakképzés részét képezhették. Ahogy az is, hogy a vizsgálat befejeztével Mohar Józsefet terhelő tényként utaltak a TITOE megszűntetésére. Az *Új Korszak* 1919. június 6-i számának tudósítása szerint a szervezet vagyona is a szakszervezet szakosztályához került¹⁷. „Ezzel az egyesület megszűnt, vagyis jobban mondván: narkotikus álmra kényszerítettet” – konstatálták az összegyűlt képzős tanárok 1919 augusztusában (Országos, p. 71).

A tanácsköztársaság bukása után, 1919. augusztus 7-én a Szentkirályi-utcai állami tanítónőképzőben összegyűlt 60 tanár szenvedélyes vita után érvénytelennek ítélte a TITOE felozlatását, s egy tisztújító közgyűlés összehívásának előkészítésével bízta meg Dékány Mihályt, Snázel Ferencet, Ligárt Mihályt és Répay Dánielt. Ragaszkodtak 1918 novemberi álláspontjukhoz, s ezt a VKM felé is jelezni kívánták. Abban is megegyeztek, hogy „azon tanítókkal és tanárokkal szemben... akik hazafias nemzeti kötelezettségükről megfélemlítve szószólóivá szegődtek a kommunizmus ügyének, s önelhatározás alapján különleges cselekvésekkel szolgálták a kommunizmus ügyét, minden egyes iskola tantestülete a legjobb belátása szerint önmaga foglaljon állást, és állásfoglalásáról tegyen jelentést az illetékes hatóságnak” (Országos, pp. 71–72). Így is történt. A budapesti II. kerületi állami tanítónőképző tantestülete például a VKM-nek a tanácsköztársaság alatti magatartás vizsgálatára vonatkozó rendeletét megelőzően kinyilvánította: a továbbiakban nem kíván együtt dolgozni Palágyi Lajos költővel, a szakszervezeti tagozat elnökével és Szöllősi Jenőné gyakorlóiskolai tanítónővel (a KN csoportvezető feleségével). A csurgói állami képző tantestülete is szembefordult igazgatójával, Mohar Józseffel, ahogy a budai képző is Lechnitzky Gyulával. Utóbb ilyen-olyan fegyelmi úton, B-listázással végleg, vagy átmenetileg eltávolították őket a tanítóképzés, ill. az oktatás területéről¹⁸ (Donáth, 2020, pp. 211–509).

¹⁶ Csurgói tevékenységére vonatkozó vádak kapcsán Mohar Józsefet 1919. augusztus 15-én őrizetbe vették. Három éjszaka a fogdába benyomuló tisztek agyba-főbe verték, majd Kaposvárra szállították, ahol fogságban tartották 1919. november 21-ig, amikor izgatásért őt három havi elzárásra ítélték, amit az előzetes letartóztatással kitöltöttek vettek. A TITOE felozlatásával kapcsolatos vádak, csak az ezt követő VKM fegyelmi vizsgálat során vetődtek fel, melynek végén, nyugdíja meghagyásával őt állásvesztésre ítélték. Ebbe ő nem nyugodott bele. Ám minden kérvénye a döntés megváltoztatására, rehabilitációjára eredménytelen maradt (Donáth, 2020, pp. 396–415).

¹⁷ RL C/39. 22. a.; *Országos*, 1919. 70-71.; *Hivatalos Közlöny*, XXVII. évf. 20. sz. 176.; *Népkultúra*, I. évf. 2. sz. 3.; *A tanítóképző-szakosztály* 1919/12. 4.

¹⁸ Állásából eltávolították az izraelita tanítóképző gyakorlóiskolai tanítóját Halász Arnoldot is, ám az ő ügyében nem exponálták a szakszervezeti tagozat vezetésében vállalt szerepét. A

Kiálltak azonban a Tanácsköztársaság alatt a KN-ben csendesen szabotáló Farkas Sándor mellett. 1919. augusztus 16-i, a minisztériumnak benyújtott felterjesztésükben olvashatjuk: „A magyarországi tanítóképzői tanárság képviselőjében a budapesti tanítóképzők tanárai, a Tanítóképző Tanárok Országos Egyesületének Választmánya, továbbá mindazon képzők tanártestületei, ahonnan az akkori megszállások következtében akadályozva nem voltak abban, hogy akár kiküldöttilag vagy írásban mozgalmunk mellé álljanak, 1918. november 11-én egységesen megállapodtak abban, hogy a tanítóképzés ügyeinek középponti vezetésére tanítóképzői szakember bevitelét szorgalmazzák. E megállapodás évek óta hangoztatott óhajnak kifejezése volt, amelyet a tanítóképzés utolsó korszakában szerzett tapasztalatok¹⁹ és a magyar tanítóképzés jövődjének féltő szeretete hozott életre.

Célunk megvalósításáért kívánságunkat szóval és írásban is eljuttattuk a kormány akkori miniszteréhez és államtitkáraihoz, akik kivétel nélkül elfogadták kérelmünk jogosságát és annak teljesítését a minisztériumi átszervezés folyamán megígérték. A teljesítés a kommunisták kormányra jutásakor következett be. Ez a körülmény a tanítóképzői tanárság részéről ajánlott személynél, Farkas Sándor szakfelügyelőnél ellenzésre talált. A tanítóképzői tanárságnak – a helyzet legobjektívebb mérlegelése után – állásfoglalása azonos maradt²⁰; az egységes akarat előtt a tanítóképzés ügyének érdekében Farkas Sándornak engedelmeskednie kellett. Tisztán személyes áldozat volt részéről, hogy a tanítóképzői tanárság akaratának engedve, intézményeink védelme céljából az említett kormányzattal a tanítóképzők középponti ügyeinek vitelét elfogadta. Áldozatként hozott munkájának eredménye: *az általános rombolás közepette a tanítóképzés múltjából minden lényeges megmentetett, hogy éppen ezen iskolafajtánál a személyek és intézmények, úgy az állami, valamint a felekezeti tanítóképzőknél megvédelmeztettek*²¹.

A tanítóképzés ügyének óvó szeretetében a tanítóképzői tanárság következetes marad. Épp ezért, mély tisztelettel kéri Nagyméltóságodat:

köszegi tanítói átképző tanfolyam vezetéséért vették őrizetbe, bántalmazták, nyomásgyakorlásként akasztófa alá állították, majd izgatásért szeptember 13-án gyorsított eljárással 2 hónap elzárásra ítélték, melyet az előzetes letartóztatás beszámításával ki is kellett töltenie. Ám munkahelye tantestülete – tanítói erényeire hivatkozva – még a fegyelmi vizsgálat lezárulta után is Halász meghagyását kérte a VKM-től az intézetben – eredménytelenül. (Donáth, 2020, pp. 368–378).

¹⁹ Imre Sándor államtitkár ráírta: „Most ezt mondják. Neményi idejében nem győztek hízelegni.” (RL C/39 25. cs. XIV-8.)

²⁰ A budapesti VI. kerületi állami tanítónőképző 1919. április 24-i tanári értekezletén Gerencsér István „vezető tanító” „örömmel jelentette” Farkas Sándor kinevezését, hozzátéve, hogy „ezzel a tanítóképzőintézeti tanítóság kívánsága teljesült”. (Budapest Főváros Levéltára (BFL) VIII. 131. 37–39. k.)

²¹ 1920. március 25-én, a budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző tanár értekezletén Farkas Sándor erről így fogalmazott: „a tanítóképzés az egyetlen területe a magyar közoktatásügynek, ahol a vörös veszedelem semmit sem rombolhatott.” (BFL VIII. 131. 39-39. k.; Donáth 2020, 76-92).

1. méltóztassék a tanítóképzés ügyének középponti vezetését tanítóképzői szakemberre bízni; 2. méltóztassék kívánságunkat ajánlott személyünkben elfogadni, mégpedig Farkas Sándor szakfelügyelőben, aki tanári múltjánál, pedagógiai és tudományos működésével, adminisztratív és kodifikáló munkásságánál fogva legtöbb biztosítékot nyújtja arra, hogy a tanítóképzés ügyének vezetése, korszerű reformok megvalósítása a legilletékesebb szakember kezére kerül.²²

Egyik kérésük sem teljesült. Farkas Sándor, Mészáros Jenő és Keszler Károly visszakerültek a szakfelügyelői hivatalba, s ha átmenetileg is, Schindler Artúr újra osztályvezető lett²³. Majd a VKM következő újjászervezésénél Szűcs Istvánt²⁴ bízták meg a VIII. b. ügyosztály vezetésével, s 10 munkatársa közül csak – a hierarchia alján – Sztankó Béla, Quint József és Fekete József voltak tanítóképzős szakemberek. E tekintetben lényegében visszaállt a forradalmak előtti helyzet (MT 35. évf. 3-4. f. 64.) Ahogy a Tanácsköztársaság rendelkezéseinek általános visszavonásával is.

A TITOE tényleges reorganizálására az 1919. október 30-i értekezleten kerül sor. Dékány Mihály – akit augusztus 7-én erre megválasztottak – megállapította, hogy „a proletárdiktatúra alatt a Tanítóképző Intézeti Tanárok országos Egyesülete alapszabály-ellenesen oszlattatott fel”, s indítványozta: „az egyesület munkásságának újra való felvételét”. Miután ezt „egyhangúlag” határozattá emelték, új ideiglenes elnök és titkár titkos szavazással történt megválasztására került sor. Miután az elnöki és titkári posztra jelölt Köveskúti Jenő és Quint József, illetve a titkárjelölt Novy Ferenc és Fekete József sem kaptak abszolút többséget, „közfelkiáltással” elnökké Dékány Mihályt, titkárrá [az utóbb Padányi előnevet felvett] Frank Antalt választották.

Autonómia a világnézeti-politikai sokszínűség megőrzése érdekében, vagy alkalmazkodás az állam uralkodó felfogásához?

A Magyar Tanítóképző szerkesztőjeként (is) tevékenykedő Dékány Mihály ezen az 1919. október 30-i gyűlésen jelezte: csak egy szám megjelentetésére maradt fedezetük. Egyben hangsúlyozta: „Miután a jövőben a minisztériumtól függetleníteni akarjuk magunkat, nagyobb anyagi áldozatot kell hoznunk; ezt nem, mint tagsági díjat, hanem mint önkéntes hozzájárulást fogjuk javaslatba hozni”.

Ezt követően Végh József igazgató felvetette, hogy a TITOE lépjen be a Tanárok Nemzeti Szövetségébe melynek keretében az 1000 éves Magyarországért, a züllöttség ellen, és azért küzdenének, hogy a tanítóképzés reformja a képzős tanárok javaslatai alapján következzen be. Fekete József ellenben

²² RL C/39 25. cs. (Kiemelés tőlem – D. P.) Ld. továbbá: BFL VIII. 130. a. 1921. december 17.

²³ MNL OL K 46.-605. f.-II/5. b. TAGYOB 369.

²⁴ Talán azért, amiért Bibó István őt az általános pedagógiai ügyosztály vezetésére alkalmatlannak találta, „mert kultúrpolitikai szempontjai alacsonyak”. (RL C/39 26. cs. 308–329.)

úgy vélte, hogy „a Tanárok Nemzeti Szövetségének éppen úgy, mint a szocialista szervezeteknek, társadalmi, gazdasági és politikai célja van. Azonban nekünk nem szabad egyrészt tisztán az uralmon lévő politikát követnünk, másrészt azokkal is együtt kell működnünk, akiktől világnézetek választanak el, ezért alakítsuk meg a nemzeti szövetséget, de a pedagógiai munkánk végzésére tartsuk meg a régi egyesületet. Ha a hatáskört megjelöljük, mindkét intézmény megállhat”. Ezt támogatta Köveskúti Jenő igazgató is, minek hatására Végh József kijelentette, hogy „nem akarja elsorvasztani az egyesületet”, s kérte kollégáit: az intézetekben toborozzanak tagokat a Nemzeti Szövetség számára is (Országos, pp. 73–74).

A közelmúlt gyökeres politikai fordulatainak friss tapasztalatából a TITOE vezetői tehát akkor még arra a következtetésre jutottak, hogy valamilyen távolságot kívánnak tartani az éppen uralkodó „keresztény-nemzeti kurzustól”, s autonómiájuk megőrzése érdekében gazdaságilag is megpróbálnak a minisztérium támogatás nélkül működni. A vesztes háború és a békeszerződés nyomán beállt infláció, megélhetési nehézségek azonban rövidesen bebizonyították: nem tudnak a VKM rendszeres segítségével boldogulni. Az ellenforradalmi rendszer konszolidációjával, az állami politikai-világnézet elvárások markánsabbá válásával, s a rendszer konszolidációjával, ezirányú autonómiára törekvésük csökkent, majd ellillant.

Markáns jele volt ennek, hogy a Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus nyitónapján 1928. július 3-án, a Vigadó nagytermében a plenáris ülésen József főherceg, Serédi bíboros, hercegprímás beszédeit, gróf Klebelsberg Kuno felszólalását és a főváros képviselőinek köszöntését követően elsőként Quint József igazgató, a TITOE akkori elnöke tartott előadást.

Klebelsberg miniszter – Horthy Miklós kormányzónak a Péter Pál nap alkalmából kibocsátott, a népiskola nyolcosztályossá fejlesztését kilátásba helyező leiratához kapcsolódva – kifejtette: „Mi megcsináljuk a népiskolák hetedik és nyolcadik osztályát, a felső tagozatot, melyben az elme kifejlődik arra, hogy a nemzetnevelési problémákkal elő lehet állni... Meg tudom érteni, hogy egy darabig a marxizmus ujjongott a népiskolán, de csak azért, mert megnyitotta az ajtót, de mi most – vallásos és hazafias nevelés emberei – jövünk és nem hagyjuk magára a magyar tömeget, hanem kísérjük őket tovább mindaddig, míg ki nem alakítjuk a vallásos, erkölcsös és nacionalista világnézetet.” (Simon & Papp, 1928, pp. 88–89).

Quint József „a nevelés alapja és végcélja a nemzeti kultúra” című előadásában – egyebek között – hangsúlyozta: „Az ifjúság nevelésében az Istenbe vetett hit és az erkölcsi igazság útján való haladás a legbiztosabb vezérünk, ezért a vallás-erkölcsi nevelés célját soha szem elől nem téveszthetjük. ... Életünk központi gondolata, cselekvéseink irányítója, nevelésünk célja ma is csak a nemzeti eszmény lehet. ... Fajtestvéreink egy része, akikkel közös ősöktől származunk, idegenben sínylődik. ... A nemzet fogalma gazdagodott jegyekben és az elszakítás fájdalommal növelte a nemzeti eszmény inspiráló erejét. ... Magyar Tanítók! Legyünk a hajnalpír harsonái! ... De egyet szóljon a harsona! Ne hirdesse senki

a bizalommal hívóknak az emberi egyenlőség csalfa lidércfényét és a társadalmi rend felforgatását! Ne hirdesse senki naiv gyermekeknek a tudomány átfogó, nagy, de elvont igazságait! ... Ne ámtgassa senki a magyart a világbéke jelszavával és a Népszövetség délibábos játékaival! Ne hívja senki népünket az általános emberhez való zarándokolásra! Mindenki hirdesse a nemzeti eszmény ébredését, fényes ragyogását! Nem tőrjünk, hogy kisebb vagy nagyobb eszmény elhomályosíthassa ezt az eszményt. *Elhallgattatunk mindenkit, aki mást akar, mert mi a nemzet diadalát akarjuk!*” – hangsúlyozta Quint József, kifejtve, hogy miként küzdhetnek a nemzeti eszményért a társadalomban, az iskolában és a családban. (Simon & Papp, 1928, pp. 92–95).

Kétségtelen: a magyarországi tanítóképzés történetében szinte egyedülálló helyzetben, – mikor az egész magyar pedagógus társadalom reprezentánsai előtt egy tanítóképző (egyetemi doktorátussal sem rendelkező, biológus) igazgatója első plenáris előadásban nyomatékosította a miniszter által elmondottakat, fogalmazta meg a nevelés célját – a TITOE elnöke egyértelműen a klebelsbergi kultúrpolitika militáns, a politikai-világnézeti másságot kizáró reprezentánsaként lépett fel.

A TITOE – és folyóirata – természetesen továbbra is alapvetően a tanítóképzés pedagógiai, didaktikai, szakmai problémáival s a tanárok egzisztenciális kérdéseivel foglalkozott. Ám a megszűntetésére törekvések döntő motivációja 1919-ben, majd 1945 után is ideológiai, politikai és világnézeti motívumokból táplálkozott. Ezért – dolgozatunk tárgyának és lehetséges terjedelmének megfelelően – egyoldalúan erre a témára kell fókuszálnunk a történetek megértése érdekében.

A VKM-től való egzisztenciális függés, s a szoros szakmai együttműködési kényszer révén a TITOE vezetői a tanítóképzők minisztérium számára is megfelelő vezető oktatói közül kerültek ki. Szakmai munkájukat, politikai lojalitásukat a minisztérium kiemelt elismerésekkel honorálta. Így volt lehetséges, hogy a szervezet 1943-ban újjáválasztott vezetőségében dr. Padányi-Frank Antal igazgató, elnök, s az öt alelnök közül Gryneus Ida, dr. Becker Vendel, Chabodiczky Alajos és Váczy Ferenc igazgatói címe mellett tanügyi főtanácsosi címmel rendelkezett. Az egyetlen kivétel Várad József igazgató az Országos Közoktatási Tanács (OKT) jegyzője volt. A szervezet főtitkáráként 1933-tól Mesterházy Jenő címzetes igazgató tevékenykedett, aki 1942-ben a budai képzőből a budapesti tankerületi főigazgatóságra került a képzőkkel kapcsolatos ügyek szakelőadójaként. Az iránta megnyilvánuló bizalom jeleként – 1944. október 10-én – kinevezték őt a VII. kerületi állami tanítónőképző igazgatójává.²⁵ A szervezet titkára, Tanay Antal is címze-

²⁵ A nyilas hatalomátvétel, és a tanítónőképző október 17-i lebombázása miatt Mestreházy Jenő ezen állását nem foglalta el, ezért jogilag bizonytalan helyzetbe került, mindazonáltal bejárt a főigazgatóságra és ügyeket intézett. (ELTE TÖK Könyvtára Mesterházy Jenő hagyatéka. A. I. 27/1–5.) 1945. április 18-án Szombatfalvy György főigazgató – Bassola Zoltánnal a VKM-ben folytatott beszélgetése eredményeként – közölte Mesterházy Jenővel, hogy kinevezett igazgató ugyan a VII. kerületi tanítónőképzőbe, de mivel az nem működik és Mesterházy

tes igazgató volt. Végül, az elnök és a főtitkár mellett igazán érdemi, fontos funkciót betöltő Molnár Oszkár, a folyóirat szerkesztője, korábban éveken át maga is főigazgató, majd igazgató volt – 1942-től már nyugállományban.²⁶ Mindannyiukról elmondható: a rendszerhez és minisztériumához lojális, a politika iránt csak többé-kevésbé érdeklődő, tanítóképzős szakemberek, közalkalmazottak voltak.

A TITOE vezetőiként – elsősorban a Magyar Tanítóképzővel kapcsolatos kiadások miatt –, anyagilag is a VKM rendszeres támogatására szorultak. 1944. február 28-án és március 6-án vitéz Terbócz Miklós miniszteri osztályfőnök a szervezet számára 6000+3472 pengő támogatást utalt ki.²⁷ Ahogy utóbb Molnár Oszkár meg is fogalmazta (lásd alább), őket ez (is) a VKM elvárásaihoz való alkalmazkodásra készítette.

A háborús helyzetben a hátszágban tevékenykedő pedagógusokat is megfeszített munkára, kitartásra utasító rendeletek – és a Vörös Hadsereg előrenyomulása miatti súlyos aggodalom – készíthették Mesterházy Jenő főtitkárta arra, hogy a TITOE 1944. április 22-i utolsó közgyűlésén „Egyesületünk az 1943–1944. iskolai évben” c. beszámolójában utaljon erre, s hogy kifejezze „reményét”: „amíg törekvéseink megvalósításáért békésen küzdünk, addig vitéz katonáink kivívják a győzelmet és eltávolítják a nehéz idöket és megpróbáltatásokat fejünk felöl” (Mesterházy, 1944, p. 167).

A vélt/valós elvárásoknak való megfelelés kényszere és az ország rendkívüli helyzete készíthette Molnár Oszkár szerkesztőt is arra, hogy a MT utolsó, 1944. évi számaiban két – a folyóirat általános gyakorlatától, s az évfolyam egyéb írásaitól témájában, illetve jellegében elütő – írásokat: egy tanulmányt és egy vezércikket közöljön a tanítóképzés ügyeinek szentelt szakmai fórumon (Molnár, 1944).

Az 1944. évi januári számban jelent meg dr. *Tóth B. Zoltán* (1944) (kolozsvári tanítóképző intézeti tanár) „*A németországi politikai és vezetőképző intézetek*” című közleménye, melyben az általa a leventemozgalom képvi-

gyengélkedik, jobb, ha betegszabadságon marad. Így hónapokig fizetése is késett. Ebben a helyzetben találták őt az igazolási eljárások. Padányi-Frank Antal 1945. április 19-i felfüggesztése után bejelentette: pályázik a budai képző igazgatói posztjára. (ELTE TÖK Könyvtára, Mesterházy Napló 1945. A. XII. 1.)

²⁶ Molnár Oszkár a losonci állami tanítóképző elvégzése után 1900-ban a budapesti állami polgári iskolai tanítóképzőben folytatta tanulmányait. 1905-ben a budapesti egyetemen filozófia-pedagógia szakos tanítóképző intézeti tanári oklevelet szerzett. 1907-től Kolozsváron tanítóképző intézeti tanár. Az 1919/1920. tanévben a budai állami tanítóképzőben tanított. 1920-tól a budapesti VII. kerületi Damjanich utcai tanítóképzőbe helyezték át, közben 1922-ben a budapesti lélektani laboratóriumban Nagy Lászlóval dolgozott együtt. 1929-től a tanítóképző intézeti főigazgatóságon működött, 1933-tól 1936-ig főigazgató volt. 1937-től a Damjanich utcai tanítónőképző igazgatójaként tevékenykedett. 1942-ben nyugdíjba ment. 1921-től 1933-ig, majd 1935-től 1944-ig a Magyar Tanítóképző szerkesztője. (ELTE TÖK Könyvtára, Zs. Molnár Judit adománya és életrajza édesapjáról, valamint Molnár Oszkár 1939. évi önéletrajza. I., pp. 4–5.)

²⁷ ELTE TÖK Kt. Mesterházy J. hagy. VI. 3. 9/1944. és 10/1944.

selőjeként a német birodalmi Ifjúsági Vezetőség vendégeként 1943 nyarán tett egy hónapos látogatásáról referált hosszasan (12 oldalon, fényképekkel), tárgyyszerűen – bármely reflexió nélkül – az ilyen jellegű intézetek szerepéről, s törekvéseiről:

„A Hitler Adolf iskolák 1937-ben alapított hatévfolymú középiskolák, amelyek a párt legfelsőbb felügyelete alatt működnek. ... A nemzetiszocialista elveknek megfelelően közösségi (internátusi) nevelés folyik. A növendékek tudományosan igazolt, faji alapon álló világnézeti nevelésben részesülnek, amelyet gondos testi és zenei (múzsai) nevelés egészít ki. A nevelés célja: meggyőződésből fakadó világnézet kialakítása és a politikai tetteiért felelősséget vállaló személyiség. Az ismereteknek csak eszközi jelentőségük van; arra való, hogy a meggyőződést még szilárdabbá tegyék, az egyén cselekvéseinek biztosságát növeljék és teljesítőképességét fokozzák. A szaktudást az általános képzés háttérbe szorítja. A szellemi nevelés központjában a biológiai és néprajzi tárgyak állnak. ... [A] kiválókatot ifjakat 12-18 évekig tartják az intézetekben. Erre az időre a párt gondoskodik az ifjú minden szellemi és anyagi szükségletéről. Így: ingyenes lakás, ellátás, ruházat, utazások, betegsegélyező, iskolai könyvek és segédeszközök, sőt havonta fizetett zsebpénz, amelynek összege évfolyamonként különböző (emelkedő jelleggel). Mivel a szülők anyagi hozzájárulása a nevelés egységét veszélyeztetné, éppen ezért el van tiltva. A jobbmódú szülők számára fennáll azonban annak lehetősége, hogy az iskolai alapítványt támogassák.” (Tóth, 1944).

A növendék „hat évi sikeres munka után érettségi bizonyítványt kap. A bizonyítványt az iskola vezetősége állítja ki. ... [Onnan a vezetőképzőbe vagy a polgári életbe mehet.] ... A nevelési eszmények és célok átértékelése új nevelői kar munkába állítását tette szükségessé. A nevelő legtöbbrre értékelt tulajdonságai: nemzetiszocialista érzület, fiatalos lelkület (amely az életkortól teljesen független lehet), lendület, bajtársias magatartás, olyan személyiség, aki az ifjúság vonzalmát meg tudja nyerni anélkül, hogy erre különösen törekednék, fegyelmezett, nagyműveltségű (általános műveltség). Többrnyire valamely állami iskolából hívják be és fél éves próbaszolgálati idő után döntenek végleges alkalmazásáról. ... Az így kiválókatot egyidejűleg tanítója és vezetője az ifjaknak. Minden vonatkozásban (testi erő, ügyesség, szellemi képesség és jellem) a reábízott ifjúság mintaképe.”

„Az értelmi nevelés középpontjában a népismeret (Volkskunde) és a biológia oktatása állnak. ... A biológiai tárgyak kapcsán érti meg a tanuló a világnézete alapját alkotó fajelmélet és az átörökléstani jelenségek lényegét.”

„Láthatjuk tehát, hogy ez a teljesen új elgondolásokon felépült nevelési rendszer az ismeretanyag szertelen halmozását és élettelen besulykolását elveti, sőt egyenesen ennek ellenhatásaként tekinthető. E nevelés végső célja a meggyőződéséhez hűséges, jellemes, testében ép és erős, önálló alkotómunkára képes embertípus kialakítása. ... Az itt folyó nevelés vezérmotívuma: az ifjút a népközösség áldozatos, tekintélytisztelő és teljesítményekben gazdag tagjává nevelni.”

Az azt követő „vezetőképző akadémia” egyéves. „A világnézeti nevelés alapja Hitler *Mein Kampf* és Rosenberg *Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts* c. munkái. Ezeket szemináriumi munka keretében hónapokon át gondosan tanulmányozzák. Megismerkednek azokkal az írásművekkel is, amelyek a fenti műveket támadják. Ezekben a műveken keresztül kapja meg a hallgató azt a politikai szellemi fegyverzetet, amellyel tanulmányai befejezésével, mint ifjúsági vezető, később pedig mint pártvezér az életbe kiléphet” – olvashatjuk egyebek között a beszámolóban, melyből csak az nem derül ki, hogy a szerző személyén túl mi köze ennek a Magyar Tanítóképzőhöz? S hogy elrettentő vagy követendő tanulságos példaként ajánlotta-e kollégái figyelmébe tapasztalatait – az 1942-ben megjelent „Félelem és gyermeki lélek. Az iskolásgyermek érzelmi nevelésének elméleti és gyakorlati kérdéseiről” monográfiát közölt – szerző. Ahogy az sem, hogy miért adott fórumot számára a folyóirat szerkesztője. Talán a VKM nyomására? (Tóth, 1942, 1944, p. 3–7, 9, 11–12, 14–15).

A másik, a folyóirat és a TITOE általános vonalvezetéséből kirívó közlemény a *Magyar Tanítóképző 1944. novemberi utolsó nyomtatásban megjelent számának vezércikke volt. Az „Új idők hajnalán” címmel Molnár Oszkár szerkesztő nevével fémjelezve megjelent – a TITOE-t az 1945 utáni világ szempontjából diszkreditáló – rövid írást teljes terjedelmében közöljük:*

„Történelmünk legsúlyosabb napjait éljük. Két megsemmisítéssel fenyegető veszedelem után most itt a nyakunkon a mindennél szörnyűsegebb harmadik. Az összes erők és nemzeti értékek végső megfeszítésére van szükség. E helyett a közelmúltban olyan események történtek, amelyek mélyes fájdalommal, döbbenettel, de felháborodással és haraggal is töltötték el minden hazájáért aggódó magyart. A nagy nemzeti közösséget összefogó szervezet eresztékei hirtelen lazulni kezdtek és a szétesés, örök felbomlás rémsége fenyegetett. Ezért mindnyájunk szívből fakadó hálája illeti meg a nyilaskeresztes szervezetet és annak Pártvezetőjét, hogy pillanatnyi habozás nélkül és hallatlan erővel nyúltak bele az események alakulásába és a lejtőn megállították a fenyegető lavinát.

Őszintén megvalljuk, hogy a tanítóképző tanárságnak eddig nem sok kapcsolata volt a nyilaskeresztes párttal. Pedig a párt sok égető kérdés megoldását tűzte ki céljául. Egyebek között a szociális kérdés megoldása is legfőbb törekvései közé tartozik. Másfél évszázad sem volt eddig elegendő ennek a problémának a felszámolásához. Az eredménytelenségben bizonyára része van a liberalisztikus és kapitalisztikus eszmeáramlatnak, amely az utolsó évszázadban mindenre rányomta bélyegét. Ez tette lehetővé azt is, hogy egy merőben idegen és fajunkat gyökerében támadó faj ragadhata magához az irányítást. Ennek az áldatlan állapotnak a megszüntetését, a szociális bajok orvoslását és a magyarság belső erejének lehető felfokozását tűzte ki megalakulásának első percétől kezdve a nyilaskeresztes párt. A tanítóképző tanár-

ság meleg rokonszenvvel kísérte a párt törekvéseit,²⁸ de a párt munkájában, egy-két kivételtől eltekintve, tevőlegesen nem vett részt. Ennek okát abban találjuk, hogy a tanítóképző tanárság politizálással nem foglalkozott. Tiltották ezt az érvényben lévő rendelkezések, de egyébként ideje sem volt politizálásra. Az oktatás sokágú, terhes munkája egész gondolkozását lefoglalta. A tanári szobákban kevés politikai megnyilatkozás hangzott el. Ha szidtuk is az uralmon lévő kormányokat, ez inkább csak azért történt, mert a nemzeti társadalomban nem foglalhattuk el azt a helyet, mely a tanárságot megillette és mert aránylagosan sanyarú ellátásunk miatt nem teljesíthettük úgy nemzetünk iránti kötelességeinket, ahogy azt szeretettük volna.

A tanítóképző tanárság még az oktatók egyetemes rendjében sem foglalhatta el azt a pozíciót, amely munkájának fontosságánál fogva méltán megillette. A liberális eszmerend még az oktatókat is mély szakadékokkal elválasztott kasztokra bontotta. Évtizedes küzdelemre volt szükség, amíg a tanítóképző tanárság felsorakozhatott a középiskolai tanárság mellé. De ezeknek a szerény soroknak nem a felhánytorgatás a céljuk. A felhánytorgatás bomlasztó hatású s a mai zord időkben csak konstruktív gondolatoknak, érzéseknek, akarásoknak szabad születniük. Új idők hajnalához érkezünk. Félre minden panasszal, egyéni és osztálysérelemmel, önző rá gondolással! Az új kormányzat egyébként is gyökeres újításokat tervez, új és az életnek jobban megfelelő értékskálát óhajt, a tanítórendet a nemzet első rendjévé kívánja emelni. De ettől teljesen függetlenül az országépítő párt mindenképpen bízhat a tanítóképző tanárságban és a rábízott ifjúságban: tudjuk, hogy az egyesnek csak annyiban van értéke, becsülete, létjogosultsága, anennyiben a közösségért él és hal a lét és nemlét vérzivataros idején és a béke építő, munkás napjaiban!” (Molnár, 1944, p. 237–238).

Forrásainkból nem tudható, hogy e vezércikket Molnár Oszkár önhatalmúan, vagy Padányi-Frank Antal elnök hozzájárulásával közölte a folyóiratban. Az utóbbi feltevést erősítheti, hogy egymás tőzsomszédságában laktak: Molnár a mai Tartsay Vilmos utcában, Padányi-Frank pedig a budai fiúképző igazgatói lakásában (a mai Kiss János altábornagy utcában). Mesterházy Jenő naplóiból tudható: a környéken lakó kollégák gyakran találkoztak egymással. A tanítóképzős tanárság nevében megszólaló vezércikk jellege és politikai súlya azt valószínűsíti, hogy a szerkesztő úrnak egyeztetnie kellett a TITOE elnökével.

A súlyos rendőrségi bántalmazás miatt még kórházban fekvő Padányi-Frank Antal elleni vizsgálat során, 1945. október 3-án a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai és Rendészeti Osztályának XII. kerületi nyomozói által felvett 1694/1945. számú tanúvallomási jegyzőkönyvek szerint a budai tanítóképzőből többen arról vallottak, hogy a német megszállás után az igazgató úr remélte, hogy a németek megvédenek bennünket a szovjetektől. Szabó Béla tanár (későbbi igazgató) és Drozdy Kálmánné iro-

²⁸ A nyilas párt törekvéseiről (lásd például: Gergely et al., 1991, p. 470–475.; Szálasi, 1933).

dai dolgozó egyaránt azt vallották, hogy Padányi-Frank Antal 1944. március 19-e után kijelentette: „Minden magyar kezet csókolhat a német katonának, mert ők fogják megmenteni Magyarországot a bolsevizmus rémétől”. Prochaska Ferenc tanár és Mihók Antal tanuló azt állították, hogy Padányi-Frank Antal „1944. október 15. után, amikor a nyilasok átvették a hatalmat, erősen agitált a nyilasok mellett, ezt ténykedései bizonyítják. A nyilasok hatalomátvétele után a diákok előtt több esetben hivatkozott arra, hogy voltak egyesek, akik elárulták magyarságukat. Minekünk az a feladatunk jelen pillanatban, hogy a nyilasokat támogassuk, mert azok felvették a harcot az oroszok ellen, utolsó csepp vérükig.”²⁹

Padányi-Frank Antal az igazolási és a bírósági eljárás során egyaránt tagadta az ezen állításokban foglaltakat, csak annyit ismert el, hogy a korabeli propaganda hatására rettegett a bolsevizmustól, a szovjetek bejövetelétől. Ám a népbíróság – 1946. április 25-i, az igazgató urat „egy rendbeli folytatólagosan elkövetett népellenes büntettért” egyévi börtönre, s politikai jogai 5 évre való korlátozására kárhuzató – ítéletében ezt olvashatjuk erről: „1944 márciusában a német megszállás bekövetkezte után dr. Wagner Ferenc és Drozdy Kálmán tanárok előtt ezt a kijelentést tette: »Kezet kell csókolni minden németnek, mert megmentettek bennünket a bolsevista rémuralomtól«. 1944 karácsonyán pedig Mihók Antal és Furi Imre nevű növendékei, bátyja és két fia előtt kijelentette vacsora közben, hogy nem hiszi, hogy az oroszok Pestet elfoglalják, s a németek visszajövetelét pezsgős vacsorával fogják megünnepelni, továbbá, hogy a nyilasok rendes emberek, mert nem engedik Budapestet elfoglalni.”³⁰

A korabeli körülmények és a tanúk, illetve a vádlott viszonyai ismeretében semmiképp sem tekinthetjük vitán felül állónak ezeket a Padányi-Frank elleni vallomásokat. Ahogy azt sem tehetjük, hogy állításaik valóságtartalmát ab ovo megkérdőjelezzük.³¹

²⁹ BFL XXV. 1. a. 4981/1945. Az államrendőrség 1945. október 3-i kihallgatási jegyzőkönyvében

³⁰ BFL XXV. 1. a. 4981/1945. A népbíróság 1946. április 25-i ítéletében. 1945. február 3. és 1950. április 1 között 26.997 személyt marasztaltak el a népbíróságok, ezekből 12.629 esetben mondtak ki egy évig terjedő szabadságvesztést. (Zinner, 2021, p. 33).

³¹ 4981/1945. számú az ítéletében a népbíróság megalapozottnak tartott egy TITOE-vel összefüggő, a tárgyszerű forráskritika által megkérdőjelezhető vádpontot is: Padányi-Frank Antal a TITOE fórumán „Páger Antal tiszteletbeli tanítóvá való megválasztásával kapcsolatban ... azzal védekezett, hogy a megválasztás nem a jobboldali politikus Págernek, hanem a tanító szerepét kitűnően alakító színésznek szólt. A népbíróság azonban ezt a védekezést sem tehetette magáévá, mert »A harmincadik« című film egész hangja annyira antidemokratikus, másrészt pedig Páger szélsőjobboldali magatartása annyira közismert volt, hogy a neki bármilyen vonatkozásban juttatott elismerés a közvéleményben egyaránt politikai demonstráció jellegével bírt.” (BFL VIII. 130. a. 26. az 1942. november 30-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében) Történelmi távlatból úgy tűnik, hogy a népbíróság ezen állásfoglalása két legalábbis diszkutábilis előfeltevésre alapult: Páger Antal korabeli szerepének megítélésére és a film értelmezésére. Márpedig Padányi-Frank Antalnak a TITOE fórumán a filmről és főszereplőjéről tartott köszöntő beszédének szövege mely „A tanítói küldetéstudat és a »A harmincadik«

Akkori vívódásai, rettegése folytán nem kizárható, hogy az igazgató úr hozzájárult az 1944 novemberi vezércikk közléséhez. Ezért akkor járunk el a történész szakmai elvárásnak megfelelően, ha nem állítjuk, de nem is zárjuk ki azt, hogy Molnár Oszkár a TITOE elnökének jóváhagyásával közölte ezt a vezércikket. Márpedig ezzel érvet szolgáltathattak volna a szervezet 1945 utáni megszűntetéséhez. Különös módon ez a két publikáció elkerülte a TITOE vezetőivel kapcsolatosan vizsgálódók figyelmét. Molnár Oszkár 1942-től nyugdíjasként szerkesztette a lapot, így amikor szembesült azzal, hogy vágyvezérelt helyzetértékelése tévesnek bizonyult, önként, időben megvált szerkesztői posztjától. Így – forrásaink szerint – semmiféle vizsgálat nem indult ellene. Nem említették e közleményeket a TITOE elnöke és főtítkára ellen folytatott vizsgálatok során sem.

Annak megértéséhez, hogy miként történhetett ez, milyen volt az akkori helyzet, s hogy Molnár Oszkár miként ítélte meg az 1945. év folyamatait, segítségünkre lehet a főváros 1945. évről fennmaradt kézírata (Molnár, 1945, 4–6. 7–12, 28–31, 34–38. 39–41).

Molnár Oszkár: Budapest élete az ostrom után

E terjedelmes írás képet adhat számunkra:

- arról, hogy vajon pusztán a háborús, s a nyilas hatalomátvétellel beállt kényszerhelyzet motiválta-e, a perspektívák téves percepciójáról tanúskodó idézett antiszemita vezércikk megszületését, megjelentetését (melyben a szerző összekeverte a rendszer „hajnalát” annak végjátékával), vagy/és bizonyos addig Molnár önfegyelmel féken tartott velleitársai kaptak hangot ebben a határhelyzetben?
- s annak megítéléséhez milyen légkörben születtek az idézett Padányi-Frank Antalra terhelő tanúvallomások és az ő védekezése Budapest 1944. december 25-től 1945. február 13-ig tartó pusztító ostroma³² után?

„Budapest élete minden vonatkozásban más lett, mint amilyenek az első háború előtt, sőt az első háború után éltük és ismertük. Nem felületi változásokról, de a lelkek legmélyén gyökerező megrendülésről, egész világnézeti átforgulástól van szó. Az átalakulás kezdeti, legnehezebb stádiumában vagyunk. Ma még semmi sem jégesedett ki, tehát minden fenyegető. Politi-

c. film” címmel megjelent a Magyar Tanítóképzőben –, s az igazgató úr által a budai képző tanári értekezletén erről elmondottak sokkal inkább alátámasztják, mintsem cáfolják az utóbb vádlott szerepbe kényszerült igazgató úr értelmezését. Az abban idézett hallgatói reflexiók is a tanító társadalmi szerepével, hivatásával kapcsolatos megjegyzéseket tartalmaztak, s általában nem voltak politikai jellegűek (Padányi, 1942; Molnár, 1988; Pethő, 2016). Bővebben foglalkozunk ezzel a Padányi-Frank Antal és budai képzős kollégái ellen folytatott eljárásokról készülő tanulmányban.

³² A bombázások és az ostrom során több budapesti képző károsodott, a budai állami fiúképző súlyosan.

kai síkon mindenki gyanús, aki él; senki sem érezheti magát biztonságban.³³ A vezető állásokban lévők helyzete különösebben fenyegető. Most tombolják ki magukat az alacsonyabb lelki indulatok. Az irigyek, a hatalmi vágytól fűtöttek, a gonosz hajlamúak, bosszúállók most vannak elemükben. Egy gonosz rágalom, besúgás, a tények célzatos és megtévesztően elfogadható beállítás is elegendő ahhoz, hogy valamely vezetőállásban lévő közalkalmazotat felsőbb hatósága felfüggeszse. A politikai hatalmat kezükben tartó pártok nyomására a kormányzat elrendelte az igazoltatási eljárást.

A legnagyobb bűnnek számít, ha valaki a nyilas pártnak tagja volt, s ott vezető állást töltött be, vagy valami ténylegesen cselekvő munkát fejtett ki. Ezen főképp az ügynevezett zsidó ügyben való részvételt kell érteni. De általában hibások, sőt bűnösök mindazok, akik a közelmúltban jobboldali politikai pártok vezető vagy cselekvő egyéniségei voltak. Az is veszélyes bűnt követett el, aki a németekkel való szövetség mellett kardoskodott, a gyáripart a németek részére való termelésben támogatta, vagy, bár csak nyilatkozataiban is a németek iránti rokonszenvet nyilvánított. Az ilyen emberek, férfiak vagy nők nemcsak igazoltatási eljárás alá estek, mely esetleg állásuktól, sőt nyugdíjuktól is megfoszthatta [őket], ha nem az ún. népbíróság elé kerültek mely a súlyosabban vádoltakat rövidebb-hosszabb börtönbüntetéssel sújtotta, sok esetben halálra ítélte. A napilapok sűrűn közölték az ilyen, akasztással végződő eseteket.³⁴ Általában a napilapok eléggé visszaéltek az erősen baloldali sajtószabadsággal. Tele voltak vádakkal az előző politikai rezsim vezetőivel szemben.

Kétségtelen, hogy a kiegyezés óta politikánk és politikusaink sok gyengeséget árultak el, sok hibát követtek el. Így nem tudták dűlőre vinni a *nemzetiségi kérdést*.”

„Még súlyosabbak voltak bajaink a *szociális* kérdés körül. A társadalmi megbékélés sehogy sem sikerült. A társadalmi osztályokat elválasztó falak sehogy sem akartak leomlani. Még nagyok voltak a különbségek ember és ember között. A magyar földműves nép nagy része, éppen a legmunkásabb réteg, sanyarú, szűk viszonyok között élt. A szocializmus által öntudatosított gyári munkások élete is szakadatlan robot volt. Ezzel szemben a felsőbb osztálybeliek, a nagybirtokosok, nagyiparosok, pénzarisztokraták igazgaltalanul jól éltek. De megtollasodtak azok is, akik nagy és kevésbé nagy kereskedelemről éltek. A társadalmi rétegződés közepén elhelyezkedettek, az ügynevezett értelmiségi osztálybeliek nem koplaltak ugyan, ha férj és feleség úgy kerültek össze, hogy mindketten kerestek, életmunkájukkal még egy szerényebb lakházat is szerezhettek valamely városka kezdődő villarajonjában. De ezt a jólétet drágán kellett megfizetniük. Arra voltak ítélve, hogy kiszol-

³³ Lásd ehhez például: Palasik, 2000a; Rainer & Standeisky, 2005; Standeisky, 2015; Feitl et al., 2018.

³⁴ 1945. február 3. és 1950. április 1. között 477 halálos ítéletet mondtak ki a népbíróságok, ezekből 189-et hajtottak végre (Zinner, 2021, p. 33).

gálják a felettük álló társadalmi osztályokat és semmiféle tényleges szerepet ne vigyenek a szociális alkat megváltoztatására irányuló tevékenységben.

Nagy baj volt a *zsidókérdés* mind fenyegetőbb alakulása. Mindenki előtt világos volt, hogy a legjövődelmesebb pozíciókat évtizedek szívós erőfeszítésével a zsidóság foglalta el. Ahol véres verítékekkel virradattól szemhunyaság dolgozni kellett, onnan a zsidó eloldalgott. A számítás, a spekuláció, a gyorsabb és könnyebb pénzszerzés volt az ő életterrénuma. Még ha értelmiségi pályára ment is állat- vagy emberorvos, mérnök, ügyvéd lett belőle, mert ezeken a pályákon többet lehetett keresni. Segítségére volt mindenütt fájának összetartása, egymás segítése, általában mindent kezében tartó hatalma.

Hát ilyen zilált, általában és dinamikájában laza volt a magyar helyzet az első világháború után. A vázolt bajok az első világháború elvesztésével járó sok más bajjal egyetemben okozták azt, hogy az egymást felváltó kormányok a bajokat kiküszöbölni nem tudták, és bekövetkezhetett hazánk harmadik, legnagyobb katasztrófája, az, hogy a második háborút is nemcsak elvesztettük, de egész nemzeti, állami, gazdasági és szellemi alkatunkban is vészesen megrendültünk.

Mint minden nemzeti katasztrófa idején, most is a bűnbakkeresés a leg-sürgősebb és legfontosabb feladatnak látszik. Bűnösöknek minősíttetnek személyükben a politikusok, kormányférfiak, a minisztériumok magasrangú tisztviselői, a nagyipar, a pénzvilág nagy irányítói, a nagybirtokok tulajdonosai. Ezek lényeges okai a katasztrófának. De a kulturális élet vezetői sem vonhatók ki a felelősség alól. Az író, a tudós, az egyetemi tanár is felelős. Tele is vannak a napilapok e személyek elleni támadásokkal. ...

De a ma legdühösebb purifikátorának is be kellene látnia, hogy sorsfordulatot, katasztrófát, forradalmakat nem egyes emberek idéznek elő. Arra a személyes ember képtelen. Ilyenkor összetorlódo történelmi erők dolgoznak a háttérben, amelyek nagyobb tömegeket, sőt tömegalkatokat mozgatnak, összezilálnak. Nem egyéni érdekek, hanem tömegérdekek összeütközéséről van szó. Ezért sokan társadalmunk jelenlegi szerkezetében, alkatában keresik tönkremenésünk okát. Társadalmunk alkatában vannak kétségtelen hibák. A külföld még most is feudális államként kezel. Állam, melyben a felső tízezrek dirigálnak és elnyomásban tartják az alattuk lévő százezreket és milliókat. A támadás tehát osztályharc jellegét öltötte magára. Gyors egymásutánban kiadott kormányrendeletek energikusan láttak hozzá a legfelsőbb társadalmi osztály az arisztokrácia leépítéséhez. De a polgári osztály, az ún. burzsoázia sem fogja sokáig tartani magát. Elmondhatjuk, hogy határozott lépésekkel haladunk az osztálytagozódás nélküli társadalom felé. Valóban, a felsőtízezrek úgyszólván napok alatt tűntek el. ...

A felső osztály tehát halódik. Máris a középsőn, a középosztályon van a sor. Ez már nagyobb tömeget képvisel és tulajdonképpen minden államszervezetben nélkülözhetetlen réteg. Belőle kerülnek ki az intellektuelek, a szabad foglakozásúak, a magán- és közalkalmazottak. Ezek eltüntetése hosszabb időt és kétségtelen óvatosságot kíván. De a jelenlegi középosztály tervszerű megsemmisítése is megkezdődött erre a legalkalmasabb eszközök az anyagi-

ak, a megélhetési lehetőségek megszorítása. Ezt a prést pedig a kormányzat a legnagyobb tervszerűséggel és határozottsággal megindította.”

„Fizikai életünk hiányai és bajai bármily nagyok is, eltörpülnek a lelket, kivált az értelmiség lelkét ért megrázkódtatások mellett. Új világfelfogás van kialakulóban, amelynek alap-pricipiumai csak nehezen tisztázódnak. Kaotikus homály uralkodik, amely bizonytalanság, az eligazodni nem tudás kínos érzését kelti a gondolkodó emberek lelkében. Az új lelkeség alapkövetelménye a múlt lehető teljes megtagadása. Az elmúlt világ, hangoztatják most, hipokrita világ volt. A fent lévők kizsákmányolták az alul lévő milliőkat. Lelketlen kiuzsorázás folyt, s ennek szolgálatában állott az állami élet minden szerve: a közigazgatás, a közoktatás, a tudomány és irodalom. A felül lévők lenézték az alul lévőket s tervszerűen tudatlanságban tartották őket. Elzárták előlük a felettük lévő társadalmi osztályba juthatás útját. Ezekben a vádokban sok igazság van. ... De bármennyire is bűnös volt ez a múlt, nehéz tőle egészen elszakadni és azt megtagadni. Elvégre az embert a tradíciók, megszokások, lelki megállapodottságok is meghatározzák, s magunkból a múltat teljesen kiirtani annyit jelent, mint az élettani síkon egy nagy veszélyes operáció.

A lelki válságnak egy másik oka a közelmúltban kiejtett szavak és mindennapinak látszó cselekvések intézményes megtorlására irányuló intézkedések és intézmények. Ilyenek az igazoló bizottságok és a népbíróóságok. Míg az előző világháború után csak azokat igazolták, akiknek valami történelmi szerepük volt, akik az akkori kommunizmussal kapcsolatban valamiképp kompromittáltak magukat.³⁵ Most mindenki igazoló bizottságok elé kerül. Az igazoló bizottságok elnökeit a pártok jelölik ki, s tagjaik közt minden párt képviselve van. Az ítékezés nem történik egységes elvek alapján. Nagy a szerepe a véletlennek és a szerencsének. Az igazolókat sokszor érzelmi motívumok vezetik, s így elsikkadt az igazság. Általában nagy szerephez jut a bosszúvágy, az irigység, a rosszindulat, a bűnbakkeresés, a megtorlás, általában az egocentrikus antiszociális lelkeség.³⁶ Elég egy lelketlen vádló s a legbecsületesebb embernek is nagyon meggyűlik a baja. A dorgálás még nagyon szerény büntetés és a legszolidabb elszólásért is kijár.³⁷ Aki csak egyszer szidta is a zsidókat, ilyen értelemben kisebb nyilvánosság előtt és elszólta magát; akiről azt lehet állítani, hogy vezető állásban bármilyen része lehet abban, hogy az ország idejutott, arra súlyosabb büntetés vár. S kinek a múlt irányító munkáját nem lehet így félremagyarázni? ...

³⁵ 1919 őszén minden közalkalmazottnak, pedagógusnak ki kellett töltenie egy kérdéssort, mely a Tanácsköztársaság alatti tevékenységére vonatkozott. Ezt követően a tantestületük által választott bizottságok véleményezték e beszámolókat, vetették össze tapasztalataikkal, s következtetéseiket a tanári testület elé terjesztették. Az döntött: kivel kapcsolatban merült fel a további, fegyelmi vizsgálat szükségessége.

³⁶ A politikai rendőrséget vezető Péter Gábor 1945. április végén konstatálta: „a feljelentések nagy része alaptalan és a bosszú műve volt.” (Zinner, 2021, p. 26).

³⁷ Lásd ehhez: Major, 1988, 266–270; Bernáth, 1993, 26–75; Gyarmati, 1995, 43–57; Gyarmati, 2011, 71–73; Barna & Pető, 2012, pp. 119–120).

A pályatársak közül Padányi-Frank is nyugdíjazásra ítéltetett, sőt egy tanítványának feljelentésére, mint háborús bűnös politikai fogságba került és a detektívek úgy megverték, hogy súlyos állapotban kórházba került. Mesterházyt is állás- és nyugdíjvesztésre ítélte az igazoló bizottság, mert tört[énelem] tankönyvében Gömbösről rokonszenvesen emlékezett meg.³⁸ Az ilyen eseteknek se szeri, se száma. A baj az, hogy rideg és kíméletlen megtorlás az igazoló bizottságok irányítóelve.³⁹ A bűnös bűnhődjön, az az igazság!

Csakhogy a bűnösség megállapításának tárgyilagosan kellene történnie. A tárgyilagossághoz pedig hozzátartozik, sőt annak meghatározó lényege azoknak a körülményeknek a szigorú figyelembevétele, amelyek közt a mérlegelendő véleménynyilvánítás, magatartás, vagy cselekedet történt. A szellemi atmoszférából kiragadni és úgy ítélni az ember felett nem felel meg az igazságosság kezdetleges formájának sem. A múltban gyakran történt, és akkor majdnem a közvéleményt fedő egészen szokványos nyilatkozatokért most szigorú büntetést kiszabni talán nem egészen igazságos dolog⁴⁰. Az is kérdéses, hogy akik ítéletet mondanak elevenek és holtak felett, nem hasonló bűnökben leledzenek-e, és csak a sors különös játéka, hogy ítéletmondók lettek, s nem üldözött vádlottak. Inkább a »mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani« elvnek kellene az ítéletekben tükröződnie. A megbocsátással sokkal jobban lehetne a megbékélést és jövőt szolgálni. Ez természetesen nem zárná ki azt, hogy a nagy és tényleges bűnösök megkapják megérdemelt sorsukat. A kisemberek irtása állandó izgalomban tartja kivált az értelmiségi dolgozók nagy tömegét.⁴¹

„Az unalomig sok szó esik a deportáltakról, akik alatt főképpen a munkaszolgálatos és az internáló táborokba gyűjtött zsidókat kell érteni. A napilapok tele vannak megdöbbenő leírásokkal, azokról a kínszenvedésekről, amiket a deportáltaknak a gyűjtőtáborokban el kellett szenvedniük.

Ilyen táborhelyek voltak többek közt Theresienstadtban, Bergen-Belsenben, a Drezda melletti Trebitzben, Magdeburg közelében Hillerslebenben, Auschwitzban, Mauthausenben és egyebütt. A zsidók ezeket haláltáboroknak nevezték el. Főleg zsidó nők hajmeresztő, minden fantáziát megcsúfoló leírásokat közölnek nap mind nap, a haláltáborok borzalmairól. A *Világ* vezet az ilyen cikkek közlésében. Egyik-másik leírás szinte vadállati kilengések-

³⁸ Fentiekben említettük: Mesterházy Jenőt a TITOE 1944 áprilisi közgyűlésén előadott beszámolójának egy a háborúval kapcsolatos kitétele miatt is elmarasztalták.

³⁹ 1946. február 21-ig az öt budapesti igazoló bizottság 4712 igazolandó pedagógus közül 4520-at igazolt, állásvesztésre 46-ot ítél, népügyészség elé 6 személyt utalt (Jakab, 1979, p. 119).

⁴⁰ Lásd ehhez: (Bibó, 1945, p. 40).

⁴¹ Bibó István 1945-ben hosszú elemzése nyomán megállapította, hogy a visszasságok és az eljárások túlzottan nagy száma, valamint szemléleti hibák miatt a „nem igazolás, internálás, sőt a népbírói ítélet is elvesztette diffamáló hatását: nem szégyen, hanem szerencsétlenség.” (Bibó, 1945, p. 40).

ról szól. E leírások szerint vizes kötéllel korbácsolás, gúzsbakötés, meztelen kikötés napirenden volt. Olyan táborparancsnokról is szólnak, aki két naponta elrendelte, hogy mindenki vizes korbáccsal 15-15 ütést kapjon meztelen hátára. Akik nem nyerték el tetszését, azokat kiválasztotta, pucérra vetköztette és velük 25-30 fokos hidegben csuklógyakorlatokat végeztetett. A félig megfagyottakat hideg vízzel leöntette.

Az sem utolsó eset, amikor olyan parancsnokról regélnek, aki, amikor vadászni támadt kedve a munkaszolgálatosokat felzavarta a fákra, és mint a verebekre célba lőtt rájuk. Ezek és ezek haltak meg – mondják a cikkek – az embertelen bánásmód és a kínzások következtében. Az elpusztultak testéből, írják, egyes német haláltáborokban szappant főztek. Az is gyakori panasz, hogy a deportált zsidókkal zsúfolt vagonokba gázt engedtek és így pusztították el tömegesen őket. A csodálatos azonban az, hogy az embertelen szenvedések dacára a deportált zsidók legnagyobb része egészen jó, sőt mondhatni feljavított testi kondícióban máris visszatért, vagy visszatérőben van. Visszatértek és elfoglalták előbbi vezető pozícióikat, kitűnő keresetüket. Az embernek az a gyanúja támad, hogy tudatosan, és rendszeresen terjesztik az elképzelt szenvedésekről szóló tudósításokat, hogy eltereljék a rájuk vonatkozó valóságról a figyelmet, és hogy akadálytalanul kapcsolódhassanak ismét bele, mintha semmi sem történt volna, a magyar gazdasági és szellemi életbe. A magyar közvéleményt a zsidókérdés mind kínosabban foglalkoztatja. Mindenki látja a szembetűnő ellentmondást, ami a színesen megrajzolt szenvedések és a visszatértek nyújtotta valóság közt van.

Ha a haláltáborokban sorban halt meg mindenki, s ha belőle szappant főztek, hogy térhettek annyian s olyan jó kondícióban, mondhatni a lelki fel-frissülés érzésével vissza? Egy visszatért deportált arra a kérdésre, hogy milyen volt a deportálás, azt felelte, hogy az ellátás kielégítő volt, s a baj inkább az volt, hogy fizikailag dolgozni kellett. Úgy látszik a zsidóság évszázadok folyamán elszokott a fizikai munkától, s az igházás a keresztényekre szakadt. A deportáltak kínszenvedéseit illetőleg bizonyára az a tárgyilagos megállapítás fedi a valóságot, amit ugyancsak a mauthauseni táborból hazatért Peyer Károly, a szociáldemokrata párt vezetője fejezett ki az őt meglátogató újságírónak. »Nyugodtan elmondhatom, hogy sem itt, sem Budapesten, sem pedig deportáltságom későbbi időszakában tettelegesen sohasem bántalmaztak.« (Demokrácia, 1947)

A napisajtó állásfoglalása a deportáltak ügyében széles körben visszatetszést és bosszúságot keltett. A sajtót, úgy látszik, már megint a zsidók irányítják, és a zsidóság szájalmat akar maga iránt kelteni, érdemeket kovácsolni, az el sem szenvedett szörnyű fájdalmakért. Vagy így akarja megalapozni a legközelebbi jövőben lefolytatandó bosszú- és megtorló hadjáratát? Mi a valóság? Az, hogy a deportáltakat különvonatok szállítják haza, egészségük visszabillentésére (amennyiben arra szükség van) a célra megszervezett üdülőttelepek gondoskodnak.

Ezzel szemben sokkal nagyobb veszélyek közt élt és sokszorosan többet szenvedett a most fogolytáborokban sínylődő, vagy valahol a határokon kí-

vül embertelenül küszködő véreinkkel, katonáinkkal, azok kiszabadításával, gondozásával, hazaszállításával hatóságaink összehasonlíthatatlanul kevesebbet, vagy semmit sem foglalkoznak. Ha sikerül is kiszabadulniuk a hadifoglyoknak, gyalog menetelnek családi otthonuk felé. Az embernek az a gyanúja támad, mintha a zsidó szenvedések szívfacsaró leírásának valami leleplező célja volna!⁴² Mintha szerencsés meggyarapodott fizikumú viszsztatértűkről, a legjobb pozíciók ismételt mohó elfoglalásáról szeretnék ezzel a figyelmet elterelni. Legyünk telítve az ő szenvedéseikkel, s közben ne vegyük észre, hogy megint minden zsidószellemmel áthatott, s hogy az ország irányításának nem egy jelentős pozícióját már ők foglalták el. A miniszterek közt, azt hiszem, több zsidó van, a főváros polgármestere zsidó⁴³ az úgynevezett igazoló bizottságokban mindenütt van zsidó, s ott ők a leghangosabbak és legbosszúállóbbak (lásd Major, 1988, 186-187; Szabó, 1995, 64-71; Zinner, 2021, p. 19). Pedig nyilvánvaló, hogy módszerük elhibázott.” (lásd Barna & Pető, 2012, p. 116–131).

„Sok vita folyik a *demokrácia* kérdése körül is. Most még nagy a zavar. A lapokban sok a frázis és kevés a kézzelfogható világos gondolat. Tildy Zoltán, a Kisgazdapárt elnöke egyik cikkében azt mondja: »Legyünk magyarok, de legyünk nemzetköziek is. Nemzetköziek a munka, az emberiség, az örök emberi értékek megbecsülésében«. Egy bizonyos ... ami most van az még nem demokrácia, az majd csak a jövőben lesz, ha becsületesen és önzetlenül törekszünk rá. Ugyanis a demokrácia legfőbb alkotójegyei a szabadság és a szeretet és még nem jött el sem a szabadság, sem a szeretet országa.

Nagyon sok szó esik a *középosztály* sorsáról. Az arisztokráciát már elsőpörte a fejlődés és most már kikezdte a középosztályt is. Naponta érik támadások. Valósággal a középosztályt állítják be a nemzeti katasztrófa bűnbakjának. Az eddigi rendeletek az értelmiséget már a munkásosztály színvonalára, sőt e színvonal alá szorították. Illetményei, keresete nem haladják meg a munkásság életszínvonalát. Most aztán szellemi és szociális téren is megindult ellene a támadás. Nyílt és rejtett célzások mindennapiak. Azzal vádolják, hogy nem magyar eredetű; csaknem idegen test a nemzet alkatában. Magyarul és németül tudó kétnyelvűekből verbuválódik, akik aztán ily módon széleslátókörűeknek érezhetik magukat. De látószögük Németországra korlátozódott. A Nyugat számunkra Németország volt. *Balla Antal* a *Demokrácia* 6. számában vádlóan írja, hogy »a magyar középosztály nevelése erősen német szellemű volt«. Továbbá, hogy jelentős része német eredetű. A középosztályba tartoznak az értelmiségiek, a közalkalmazottak. Ezekkel is baj van. A közalkalmazottat az előző kormányok eltiltották a politizálásától,

⁴² Ma már tudományosan bizonyított: Magyarország vidéki zsidóságának többsége a náci népiirtás áldozata lett, s hogy Budapesten a nyilasok sorozatos vérengzéseket követtek el a zsidóság körében, így a mai Magyarországon megközelítőleg 140 000-en maradhettek életben (Ladányi, 2002; Stark, 2002; Barna & Pető, 2012, p. 116).

⁴³ A kommunista Vas Zoltán 1945 május 16-tól 1945 november 28-ig töltötte be Budapest polgármesteri tisztségét (Palasik, 2008, p. 204).

a párttagságtól. Ennek az lett a következménye, hogy élte a maga zárt életét, nem vett részt a közéletben, a nemzet közügyeiben. Csak páholyban ülő szemlélő maradt, esetleg illetéktelen kritikus. Nem volt polgár, csak adófizető. Ezért az új demokrácia nem szívesen látja a maga körében.

Kétségtelen, hogy a hivatalokban sok volt a hiba. Bennük antidemokratikus szellem uralkodott. Az alattvalók ügyeit csak nagyon lassan és körülmenyesen intézték ott. Sok kilincselésre, utánjárásra volt szükség. A feleket ide-oda küldözgették. A félnek nagy türelemre volt szüksége, nem egyszer gőgös, fölényes, feddő és rendreutasító szavakat kellett szó nélkül lenyelnie. A tisztviselő általában úgy nézte a dolgot, hogy a nép van az ő érdekében, s nem ő a népért. De ettől eltekintve a köztisztviselő általában becsületesen és szorgalmasan dolgozott, munkaereje legjavát adta, valósággal kizsigerelte magát. Ellenértékképpen életszükségleteinek a minimumát kapta. Ha családi részről nem volt semmije, kis háza, kertje, egyéb vagyontárgya, nagyon szűkösen élt. És most az a veszély fenyegeti, hogy még azt a szegény életnívót is el fogja veszíteni.”

Molnár Oszkár kézírata 1945–1946-ban keletkezett. Nem derül ki belőle, hogy valaha is a nyilvánosságnak szánta volna. Egyoldalúságaival, elfogultságával együtt értékes, plasztikus kordokumentum arról, hogy vajon miként élhette meg a korábbi rendszerben karriert befutott, keresztény-nemzeti felfogású, antiszemitizmusát nyilvánosan csak ritkán nyilvánító értelmiségi a második világháború elvesztését, az ellenforradalmi és a nyilas rendszerek bukását, az ország szovjet katonai megszállását. Miként vélekedett az útját kereső politikai rendszer intézkedéseiről. Az igazolási, rendőrségi és népbírósi eljárások eljárásmodja, politikai jellege (a pártok és szakszervezet képviselőinek részvételével), e felelősségre vonások esetlegességei, gyakran kétségtelen visszasságai, méltánytalanságai, s persze a belőlük adódó fenyegettség érzése, életkora stb. megakadályozták Molnár Oszkárt abban, hogy bármi módon felmerüljön benne a felelősség kérdése. (Jakab, 1979; Lukács, 1979; Palasik, 2000b; Kardos, 2007; Barna & Pető, 2012; Gellért, 2016; Zinner, 2021). Magát és a korábban is államfüggő pedagógusokat, s az értelmiségieket különösebb vizsgálódás nélkül felmentette azzal, hogy nem tehettek mást, mint amit feljebbvalóik előírtak számukra.

A minden indok nélkül gyalázatosan megvert, idős Padányi-Frank Antal védekezése is ezen alapult a népbírószágon. Azon kívül, hogy hibásan ítélte meg a háború lehetséges kimenetelének kérdését, ő sem mutatott önvizsgálatra utaló jeleket. Igaz, eddigi forrásaink szerint korábban direkt módon ő nemigen nyilvánított antiszemita véleményt. Hacsak az inkriminált vezércikk közlésének esetleges engedélyezését nem tekintjük annak. Az viszont Molnár aláírásával jelent meg.

Molnár Oszkár hosszasan idézett privát feljegyzéseiből az is kiderül, hogy – a tanítóképző intézeti tanárok többségéhez hasonlóan – már korábban is

fenntartásai voltak a szélsőséges társadalmi egyenlőtlenségekkel szemben, s a szegény nép, a kisemberek gyermekeinek támogatására ösztönözték tanítványaikat (ahogy Padányi-Frank és Mesterházy is). Ezért a felsőbb osztályokkal kapcsolatos intézkedéseket: a földosztást, a szocializáció bizonyos mértékét megértéssel fogadták. Molnár írásából úgy tűnik, hogy számára a zsidók is ezen méltánytalan társadalmi egyenlőtlenségek sorát gyarapító ágensekként, és értelmiségi konkurenciaként jelentek meg, akikkel kapcsolatos korábbi – a zsidótörvényekben testet öltött – korlátozásokat jogosnak tarthatta. Ez nála sem jelentette a holocausttal való egyetértést. Az azzal való szembenézést ugyanis – annak egyszerű kétségbevonásával – zsidó propagandának minősítésével intezte el. Források sorából – például Márai Sándor naplójából – tudható: ebben Molnár Oszkár sokakkal osztozott akkoriban (Márai, 1943–44, p. 290–291; Apor, 2021, 192–244).

E szemléletével aligha illeszkedhetett volna konfliktusmentesen az 1945-ig hagyományos, domináns értékeket, intézményeket, vallásos nevelést elvető, az iskolákat államosító, a szovjet elvárásokhoz egyre szorosabban igazodó, önmagát előbb népidemokratikusnak, majd a szocializmus felé haladónak állító, egyre diktatórikusabb rendszer elvárásaihoz. Így a maga szempontjából opportunus döntés volt, hogy önként visszavonult, s a nyugdíjas létbe húzódást választotta. Másokat, például Padányi-Frank Antalt, Mesterházy Jenőt az igazoló bizottság vagy a népbíróság kényszerített erre.

Végjáték 1945–1947

Legfőbb vezetőinek elmarasztalása befolyással volt a TITOE sorsára is. Kéziratban ránk maradt Mesterházy Jenő utolsó, 1945–1946-ban készült több korábbi írását is magába olvasztó főtitkári jelentése erről az időszakról, benne Molnár Oszkár beszámolójával a szerkesztői munkájáról. A TITOE végjátékáról képet nyújtó írásokat – a számunkra kiolvashatatlanak bizonyult részletek kipontozásával – teljes terjedelmében közlünk:⁴⁴

„A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete 1944. április 22-én tartotta legutóbbi közgyűlését. Innen-onnan tehát már majdnem három esztendeje ennek, és ez alatt az idő az egyesület semmiféle olyan működést nem fejtett ki, melynek alapján a főtitkár eleget tehetne az alapszabályok ama parancsának, hogy évi jelentést nyújtson be az egyesület működéséről. Nem tartott ugyanis az egyesület sem havonkénti gyűléseket, vándorgyűléseket, vagy bármiféle más összejöveteleket, megbeszéléseket. A közgyűlést követő hónapok már az 1943/44. tanév végét jelentették, amikor az egyesület normális években is ilyenkor már szünetelt.

⁴⁴ ELTE TÓK Könyvtára, Mesterházy Jenő hagyatéka kézzel írt fogalmazvány VI. 4. A beszámoló egyes részei, ahogy utalt is rá, bizonyára már 1945 végén, 1946 elején készültek. Ugyanakkor a TITOE legutóbbi közgyűlése óta eltelt időről, illetve az Imre Sándor 60. születésnapja óta eltelt évek számáról szólva nyilvánvaló: azok a részek 1946 végén, még inkább 1947 tavaszán íródhattak.

Az 1944/45. tanév kezdetén – amikor természetszerűleg megindult volna az egyesületi életnek az új esztendeje – olyan események következtek be a nyilas forradalom és a német uralom teljes ránk szakadása révén, amelyek mindenféle egyesületi kezdeményezést lehetetlenné tettek. 1944 őszén tehát már nem működhattunk, de hogy létezőnk azt számontartotta az akkori hatalom, mert még a nyár folyamán »figyelmeztetés« megszólítással egy olyan egyesületi nyilvántartás megszerkesztésére felszólító kérdőívet küldött, melyet, ha nem töltünk ki és nem küldünk be, úgy az egyesületnek »hatósági úton történő feloszlata tárgyában az eljárás meg fog indulni«. – Sürgősen, 8 napon belül kellett ezt a kérdőívet 3 példányban kitöltenünk.⁴⁵ Egyesületünk címétől kezdve, működésünk részletes adatainak, vagyonunk felsorolásán keresztül még arra is kellett felelnünk (a legutolsó, 18. pontban), hogy az 1520/1944. M. E. sz. rendelet 1 § (3. bek) értelmében a zsidófajú egyének törlését és a szabadkőműves tagok kizárását végrehajtottuk-e? Az íven nyomtatott igen-e, vagy nem szavakat azzal a válasszal kerültük ki, hogy a végrehajtás folyamatban van. – Itt kell egyébként kijelentenem, hogy még a kérdőív kitörlése után sem tettünk lépéseket ennek a rendeletnek a végrehajtására, noha jól tudtuk, hogy vannak olyan tagtársaink, kiknek kizárására a parancsot előírták a mi számunkra is. Mennyiben volt ez a kérdőív a hatalomnak kielégítő, nem tudhattuk meg, mert választ arra nem kaptunk. Többféle írásbeli dolga az egyesületnek ebben az évben nem volt. De hogy élünk és létezőnk annak látható jele volt még közlönyünk, mely az addig megszokott terjedelemben az áprilisi taggyűlés után két számát jelentette meg. – Hogy milyen nehézségek árán sikerült ez a szerkesztőnek és mit végzett el 1944 folyamán, azt ideiktatom beszámolóként.

»Molnár Oszkár: Búcsú a kartársaktól, búcsú a tagtársaktól.

1944-ben folyóiratunk [a Magyar Tanítóképző – D. P.] 57. évfolyamába lépett. Lapszerkesztés szempontjából nehéz esztendő volt. Az 57. évfolyam első számai még két ív terjedelemben jelentek meg, de ezt a terjedelmet a 6. számtól kezdve másfél, a 7-től kezdve egy ívre kellett leszállítanunk, s a 10. számtól kezdve a folyóiratot borító nélkül megjelentetnünk. A 10. szám a vidéki kartársakhoz és előfizetőkhez már csak hiányosan jutott el. Egyes példányok, sőt a vidéki intézetek tanárainak címére küldött számok kötegekben jöttek vissza 'Postaforgalom szünetel, vissza a feladónak' felülbélyegzéssel. De még sokkal hiányosabb volt a 11. szám expedíciója. Ezt a számot már csak a fővárosi és talán a közel-környéki kartársak kapták meg, a vidékre küldött lappéldányok elkallódtak. A szerkesztő mindenképpen rajta volt, hogy folyóiratunk 57. évfolyama se maradjon csonkán. A befejező decemberi számot is nyomdába adta, s a nyomda azt ki is szedte, a szükséges korrektúra után

⁴⁵ 1944. július 12-én keltezett figyelmeztetéssel kézbesítették az egyesületi nyilvántartás kitöltéséhez kapcsolódó utasítással együtt az 544.000/1944. B. M. számú rendeletnek megfelelő elvárásokat. (Az Utasítást, a Figyelmeztetést és a kérdőívet lásd: ELTE TÓK Kt. Mesterházy J. VI.3. 20/1944. és 21/1944.)

tördelte, de hogy ki is nyomta volna, ezt a szerkesztő nem állapíthatta meg. A nyomda az ostrom után gazdát cserélt, s értesítést nem küldött.

Valószínű, hogy folyóiratunk 57. évfolyama így befejezetlen maradt. De csonkán is 16 ív terjedelemben jelent meg, ami más folyóiratok 1944. évi terjedelmével egybevetve, figyelemreméltó teljesítmény. A szerkesztő mindent elkövetett, hogy tartsa a színvonalat. Bevált rovatokon nem változtatott. A cikkeket, a tanítóképzés munkásai írták. Több esetben új munkatársakat is sikerült megszólítani. A papírhány arra kényszerítette, hogy főleg a kisebb rovatokat, a könyvismertetést és a hírek rovatát gondozza. Olyan bőségek voltak ezek a rovatok, mint bármelyik előző évfolyamban. A papírhány volt az oka annak is, hogy értekezéseket folytatásokban kellett megjelentetnie. Ezek közt olyan többfolytatásos tanulmány is van, mely aztán könyvalakban is piacra került. A statisztika tükrében az évfolyam tartalma a következőképp oszlott meg: megjelent 5 vezetőcikk, 14 terjedelmesebb tanulmány és értekezés, 1 kisebb közlemény, az elhunyt kartársokról 2 megemlékezés, az egyesületi rovatban 6 közlemény, az irodalmi rovatban 32 könyvismertetés, a hírek rovatban 119 kisebb-nagyobb közlés. Szerkesztőnk igen sajnálja, hogy már nem tudott arról gondoskodni, hogy a cikkek írói a nekik járó szerény írói díjakat megkaphassák. Ezzel az egyesület valószínűleg örökre adósuk marad.

Ezzel az 57. évfolyammal a szerkesztő is búcsúzik a tagtársaktól és az előfizetőktől. Visszatekintve 21 évi szerkesztői tevékenységére, nem érez lelkiismeretfurdalást. A Magyar Tanítóképző életében ő töltötte be leghosszabb ideig a szerkesztői tisztséget. Bizonyára nem egyszer tévedett s nem egyszer hibázott. Bocsánatot kér mindenkitől, akit tudatosan vagy akaratlanul megbántott. Szerkesztői munkájában a tőle telhető tárgyilagosság vezette. A közységnek, a tanítóképző tanárság kollektívumának anyagi és szellemi érdekeit iparkodott szolgálni.

A Magyar Tanítóképző szubvencionált folyóirat volt. Az állami hozzájárulás az 1944. évben már elérte az egyesület összes kiadásainak 60%-át. Ettől a hozzájárulástól s nem a gyéren befolyó tagdíjaktól függött a folyóirat terjedelme, egész léte. A hozzájárulás valósággal a lét és nem-lét kérdése volt. Ilyen körülmények között a hatalom joggal várhatta, hogy ténykedéseit, a hatalmon lévő személyeket a folyóirat dicsérje, elgondolásaikat és intézkedéseiket magasra értékelje, talán meg nem lévő értékeiket is kiszínezve magasztalja. A szerkesztő tartózkodott az ilyen hatalmi és személyi kultusztól. Egyszer sem méltatta a távozó miniszter érdemeit, soha hízelgő szavakkal nem köszöntötte a hatalomra lépőt. Szigorú álláspontjától csak egy ízben tért el, mert megítélése szerint veszélyben forogni látta az egyesület szubvencióját, ami, ha bekövetkezik, a Magyar Tanítóképző és vele az egyesület működésének megbénulását hozta volna.⁴⁶

⁴⁶ Molnár Oszkár itt vélhetően a fentiekben említett 1944. évi számok közül az 1. vagy a 11. számra utalhatott. Az elsőben jelent meg dr. Tóth B. Zoltán (1944) beszámolója *A németországi politikai és vezetőképző intézetek*címmel. Valószínűbb azonban, hogy a nyomtatásban utolsóként megjelent, fentiekben újra közölt vezércikkére utalt.

Mikor most 21 évi szerkesztői munkája után búcsút mond, csordultig hállával telt szívvel köszöni az iránta táplált bizalmat, munkájának megbecsülését. Az ő életkorában már az emlékeiből él az ember. Ezek jórészt azok a kedves élmények teszik, miket szerkesztői munkásságával kapcsolatosan megélt. Hő kivánsága, hogy a demokratikus átalakulás lendülete a tanítóképző tanárságot, mint összességet és mint egyest azon megbecsülő magaslatra emelje, melyet nagyrértékű munkájával, kivételes erkölcsi habitusával mindenképpen megérdemel, s melyért a múltban, a feudális hazában, csak töredékes eredményt elérve küzdöttünk!⁴⁷

Szerkesztőnk közléséből úgy gondolom: csak elismerő meglepetéssel vehetjük tudomásul, hogy nemcsak lapszámot tudott megjelentetni novemberben, de még a decemberi számot is nyomdába adhatta. Nagy teljesítmény volt ez abban az időben, mert hiszen decemberben már mindenki tudta a fővárosban, hogy hamarosan háború színterévé válik az ország középpontja. Ezekben a nyomasztó időkben is neki az volt a legfőbb gondja, hogy folyóiratának 57. évfolyama ne maradjon csonka. Sajnáljuk, hogy e törekvése meddő maradt. De hát nem rajta múlt, hogy azokban az iszonytató eseményekben, amiket mi is átéltünk, sok minden mással együtt folyóiratunk, egyesületünk élete és sok-sok ezer más nemes élet és szellemi érték veszendőbe ment.

De a pusztulás nyomán ismét megindult az élet. Építésről még csak elvétve lehetett szó különösen a szellemiek, az iskolai, egyesületi és más életek a terén, mikor jóformán minden szerteszét romokban feküdt. 1945 nyarán azonban már hatalmas lépésekkel indultunk a rend felé. Megkezdődött az egyéni igazoltatási eljárásokkal a közösségeknek, az egyesületeknek a felülvizsgálása. Az ennek tárgyában kiadott 160/1945. számú belügyminiszteri rendeletre egyesületünknek is be kellett terjeszteni alapszabályaink egy példányát és részletes jelentésben beszámolót adni működésünkről 1939. január 1-je óta. Az augusztus 7-én megszövegezett jelentést a kórházban lévő elnök helyett alelnökünkkel Váradí Józseffel is aláírtam és a XII. kerületi előjáróságon személyesen nyújtottam be. Ebben a jelentésben a legjobb tudomásunk szerint a következőket jelentettük:

Az egyesület 1939. január 1-je óta az alapszabályoknak megfelelő tárgyú és irányú működést fejtett ki, vagyis szorosan pedagógiai és még közelebről a magyar tanítóképzést és a képzés munkásainak érdekeit szolgáló munkásságot. Politikai szempontok az egyesület működésében nem érvényesültek. Az egyesület nem foglalt állást a nemzetiszocialista, fasiszta és más demokráciaellenes politikai pártok, vagy mozgalmak kérdésében, továbbá a baloldali politikai pártok ellen, illetve ezek tagjai ellen tagságuk miatt folytatott üldözések, népellenes törvények és a Németország oldalán való háborúba lépés, illetve háborúviselés kérdésében. Felsoroltuk a jelentésben azokat, akik az egyesületben 1939. január 1-je óta tisztségeket viseltek. Kijelentettük, hogy úgy az egyesület vezetői, mindazok a személyek, akik az egyesület

⁴⁷ ELTE TÓK Könyvtára, Mesterházy Jenő hagyatéka VI. 4.

működésében vezető szerepet vittek, vagy az egyesület működését irányították és befolyásolták 1939. január 1-je óta is olyan magatartást tanúsítottak, amely nem sértette a magyar nép érdekeit.

Igazolásuk csak részben történt meg, miután az igazolási eljárások egyeseknél még nem folytak le. Az egyesület elnökét [Padányi-Frank Antalt] a VKM I. sz. igazolóbizottsága kényszernyugdíjazásra, a főtítkárt [Mesterházy Jenőt] a VKM II. sz. igazolóbizottsága állásvesztésre ítélte. Az elnököt helyettesítő Váradi József alelnököt a VKM. I. sz. igazolóbizottsága igazolta. A többi felsorolt tisztséget viselő igazolási eljárása folyamatban van.⁴⁸ Főtítkár az igazolóbizottság határozata ellen fellebbezését bejelentette. Népbírósi eljárás a vezetők és tisztséget viselők ellen tudomásunk szerint nincs folyamatban.⁴⁹

Végül jelentettük, hogy az egyesület a változott viszonyoknak megfelelően még semmiféle intézkedést nem tehetett saját hatáskörében abból a célból, hogy az egyesület működését a demokratikus szellemmel összhangba hozza, miután az semmiféle működést nem fejthetett ki 1945-ben. De a múltban kifejtett mindenféle működését is demokratikus szellem hatotta át és a jövőben még hatásosabban igyekszik ilyen irányban működni. A nem kívánatos személyek és tagok eltávolítása az első feladata lesz az egyesületnek, amint a miniszter úr lehetővé teszi az egyesület működésének továbbfolytatását. Miután miniszter úr idézett rendeletének 6. §-a szerint az egyesület folytathatja működését mindaddig, amíg »a belügyminiszter saját hatáskörében dönt abban a kérdésben, hogy a bejelentést tevő egyesület működését tovább folytathatja-e«, az egyesület első teendője lesz, hogy a tisztséget viselőknek és tagjainak a magatartását felülvizsgálja és a nem kívánatos személyek eltávolításáról intézkedjék.

Az ismertetett jelentés után abban a hiszemben voltunk, hogy az egyesület még 1945-ben ismét megkezdheti működését tudomásul vett jelentése alapján. A budapesti főkapitányság államrendészeti osztályának szóbeli utasítására (Kelemen István nyomozó hadnagy útján) azonban az egyesület tisztviselőiről egy részletes 10–10 adatot tartalmazó kimutatást kellett a főtítkárnak szerkesztenie, amelyet 1945. december 10-én személyesen nyújtott be a főkapitányságra – miként utóbb kiderült ez a kimutatás sem volt elegendő, mert egy újabb –, pótkimutatásban az egyesület vagyonáról és azokról a tisztviselőkről is be kellett adni a 10–10 adatot, akik 1939-ben voltak tiszt-

⁴⁸ Tanay/Tanai Antalt, a TITOE titkárát az igazoló bizottság feddével igazolta, majd Szabó Béla igazgató kezdeményezésére a budai képzőből a VII. kerületi állami tanítónőképzőbe helyezték át a tanár urat. 1946. július 20-án a 82. számú háromtagú létszámcsökkentő bizottság, melyben a miniszterelnök képviselőjében Szabó Béla igazgató is részt vett, őt nyugdíja meghagyásával elbocsátandónak jelölte ki. Többszöri kérvénye nyomán 1947. november 18-án a miniszterelnökség az elbocsátására vonatkozó határozatot „indokolatlannak és méltánytalanoknak” találta és megsemmisítette (MNL OL XIX-I-1-g-57-171085-1947. 145. d).

⁴⁹ Mesterházy Jenő e megfogalmazásában – a tisztségéről már lemondott – Padányi-Frank Antalt joggal nem tekintette a TITOE vezetősége tagjának.

viselők, de az 1941. évi tisztújításkor vagy kiestek a választások alkalmával, vagy időközben elhunytak vagy tisztségükről lemondtak. Ezt a pótkimutatót a főtitkár 1946. március 24-én adta be abban a feltevésben, hogy ezek után az egyesület kap valami értesítést a belügyminisztertől arról, hogy tovább folytathatja-e az egyesület működését vagy sem?⁵⁰ Ily értesítés helyett a XII. kerületi elöljáróságtól felszólítás érkezett az elnökséghez, hogy adja be a legutóbbi egyesületi közgyűlés jegyzőkönyvét, vagy amennyiben ilyen nincs, tartson mielőbb közgyűlést, az egyesület ott döntsön arról, hogy céljainak megvalósítására nem alkalmasabb szervezet-e a Pedagógusok Szakszervezete melynek keretében már úgysis megalakult a tanítóképző-intézeti szakosztály Szabó Béla⁵¹ tagtársunk elnökségével.

Így jutottam el főtitkári jelentésemben addig, hogy a közgyűlésnek tudomására adjam mi készítette az elnökséget arra, hogy alapszabályaink 33. pontja alapján határozzon, amely így szól: Sürgős esetben az elnökség rendkívüli közgyűlést is hívhat egybe.

Ennek a közgyűlésnek lett egyik tárgya a főtitkári jelentés – amely ismétlem – nem sokat mondhatott az egyesület működéséről. De az alapszabályok még azt is kimondják, hogy a főtitkár egyúttal jelentést tesz az egyesület állapotáról is. Az eddig elmondottakból inkább az derül ki, milyen állapotban van ez az 1889 óta létező egyesületünk, melynek taglétszáma a legutóbbi jelentésem szerint 506 volt, melyhez járult még öt tiszteleti tagtársunk. Félezres taglétszám szerény szám egy országos egyesületben. Ez az aránylag kicsi szám is szétszórva a kicsi ország minden tájékán. Még a második világháború előtt is anyagi áldozatot jelentett egy-egy tagtársunknak, ha messzebb fekvő állomáshelyéről Budapestre igyekezett, hogy egy-egy taggyűlésünkön megjelenhessen. Mit jelent az utazási költség ma, még egy közelebbi helyről is, azt tudjuk mindnyájan. De egyébként is az anyagi gondok súlyosabban nyomják a tanárságot, mint bármikor, hiszen veszített háború után vagyunk. A megélhetési nehézségek bizony nem kedveznek az egyesületi életnek, ha mindjárt tudják is, hogy egyesülve inkább védhetik érdekeiket és javíthatják a helyzetüket. Jellemző, hogy az utolsó közgyűlés óta elmúlt nehéz években jóformán senki sem érdeklődött az iránt, hogy mi legyen az egyesületünkkel? A politikai pártokkal szervezett kapcsolatban működő egyik tagtársunkat kérdezgettem nemegyszer, hogy működhet-e vajon az egyesületünk? De határozott választ azóta sem nyerhettem. Közöny, elernyedség, fásultság mutatkozik a régi egyesület iránt, amely nagyon elsorvadt az utóbbi években, mert legfőbb ereje, folyóirata, miként a beszámolómból hallhattuk, megszűnt létezni.

⁵⁰ A magyar köztársasági rendőrség budapesti főkapitányságának államrendészeti osztályáról Kelemen Istvánt főhadnagy által szignált kérdéssorozatokat, valamint az erre adott válaszok kézzel írt változatait/vázlatait lásd: ELTE TÓK Kt. Mesterházy J. h. VI. 3. 1/1946.

⁵¹ Szabó Béla 1926-ban nyert tanítói oklevelet a budai képzőben, majd szegedi tanulmányai után kémia- természetrajz szakos tanárként 1931-től tevékenykedett (nevelőtanárként, majd tanítóképzőintézeti tanárként). 1945. november 26-án az intézet igazgatójává nevezték ki. E tisztségét 1950-ig töltötte be, majd elhelyezték az intézetből.

Alig tudunk egymásról még helyben is, hát még a vidéki képzők életéről és munkásairól? Még elhunyt tagtársainak is alig tudjuk számba venni. A nyugdíjasokról nem hallunk semmit. Hogy az ostrom idején kik haltak el közülük, nem sikerült számba vennem, hogy legalább kegyelettel emlékezhetném róluk. A vidéken működők közül elmúltak Szilágyi János, Znojemszky [?] Ferenc, dr. Urbánné Pödör Irén és Gergely Ferenc. A helybeliek közül buzgó pénztárosunknak és házgondnokunknak, Frigyes Bélának jött meg a halálhíre. Alig néhány hónapja temettük el Németh Sándort. Mély megindultsággal gondolunk az elhunytakra egyesületünk egyszerű, szorgalmas munkásaira.

Veszteségeinket fokozza két tiszteleti tagunk halála. Az egyik dr. Imre Sándor,⁵² aki súlyos operációból felépülőben volt kénytelen az ostromot végig szenvedni. Mikor már azt hittük, hogy túl van minden bajon, akkor ölte meg váratlan hirtelenséggel egy szívroham. Halála előtt alig egy esztendővel tartott körünkben előadást 75 éves, 1868. évi közoktatási alaptörvényünk-ről. Elnökségünkhöz intézett levelében ismételten, és most már utoljára, kifejezésre juttatta, hogy a tanítóképző-intézeti tanársághoz mindig szorosan hozzátartozónak érezte magát. Tíz éve, mikor születésének 60. évfordulóján ülésezünk, válaszában hangsúlyozta, hogy mily »nagyon nagyra« tartja egyesületünk munkáját, mennyire szívvel-lélekkel ragaszkodik a tanítóképző intézetekhez, milyen elismeréssel, barátsággal és szeretettel nézi ezt a tanári sereget, benne sokat, akit személy szerint is barátjának ismer. Hogy ki volt Imre Sándor, és mit veszítettünk benne, az többé-kevésbé, de mindnyájunk előtt eléggé ismert. 1945 nyarán mikor végső nyughelyén kerestük fel a Farkasréti temetőben, emlékezetére az egykori Pedagógiumban rendezett gyászünnepeken Ravasz László méltatta a nagy pedagógusnak, a hazáját ilyen forrón szerető férfúnak és a legemberségesebb embernek a jelentőségét. A jelenlévők között számosan hallgatták ezt a megemlékezést, amely megcáfolhatatlanul jelölte ki Imre Sándor helyét nemcsak barátai, tanítványai és ismerősei körében, de az egész nemzetünk legnagyobbjai közt. A veszteségünk nagyságát ezután a megemlékezés után csak fokozottabban éreztük, mert ezekben a válságos és nehéz időkben különösen szükségünk lett volna erre a haladó szellemű, bölcs és minden pártokon felülemelkedő, a nemzetnevelés fogalmát megteremtő és útját felmutató gránitjellemű férfúra. Első temetésén 1944 [helyesen: 1945 – D. P.] tavaszán alelnökünk az egyesület, a főtitkár pedig a tanítványok nevében búcsúzott el a felejthetetlen és mindig példát mutató mestertől.

Tiszteleti tagjaink sorából dőlt ki az elmúlt év nyarán a patriarkális életkort megközelítő Horvay Ede tipikus képviselője a tanítóképző-intézeti tanári rendnek, aki csendben, zajtalanul, mindig példás buzgalommal végezte munkáját frissen és töretlenül. Egyesületünk egyik legrégebbi tagja, másfél évtizeden át pénztárosunk. Nyugalomba vonulása után sem fordított hátat az egyesületnek és még így is részt vett annak munkájában – utoljára, mint a

⁵² Lásd róla például: Ravasz, 1944.; Ronkoviczné, 1999.; Donáth, 2022.

tisztikart választó bizottságnak a vezetője és a tisztikart beiktató közgyűlésnek a korelnöke. A barátok, tisztelők és tanítványok nagy sereg kísérte ki őt is a Farkasréti temetőbe, utolsó nyughelyére.

Boldogult Horvay Ede az 1941. évi közgyűlésen iktatta be egyesületünknek azt a tisztikarát, amelyet a közgyűlés az alapszabályok értelmében négy évre választott meg. Ennek a tisztikarnak a mandátuma tehát 1944-ben már lejárában volt. A rákövetkező évben volt esedékes az új tisztviselőknek megválasztása. Ezt azonban már megakadályozták a bekövetkezett katasztrofális történelmi események. Közben az elnök lemondásával a következő közgyűlésnek a szabályok értelmében tisztújító közgyűlésnek kellett volna lennie. Szerkesztőnk is 21 évi munkája után búcsút mond az egyesületnek. Követi példáját a főtitkár, aki 1933 óta volt tisztviselője az egyesületnek. Munkáját mindig becsülettel, hűséggel, szeretettel, az egyesület és a magyar nemzet iránt igyekezett végezni. Főtitkári működését az igazoló bizottság, illetőleg a népbíróóság tagjai is felülvizsgálták. Megállapítást nyert, hogy az 1944. április 22-én tartott közgyűlésen jelenvoltakat a főtitkári jelentésben »arra hívta fel, hogy ott segítsenek, s azt munkálják, ami a háborúval függ össze«. ⁵³ Főtitkárnak ez a kijelentése háborús propagandának minősült. Súlyosbítónak találták ezt a kijelentést azért is, mert »német megszállás alatt, s az ifúság nevelésére hivatott személyek előtt hangzott el. Ez a kijelentés és a főtitkár történelmi könyveiben található egyetlen egy megállapítás vonta maga után a főtitkár nyugállományba való helyezését. Ugy érzem, hogy főtitkári jelentésem nem lett volna teljes, ha a közgyűlés igen tisztelt tagjaival nem közöltem volna, hogy kényszerű nyugdíjazásom összefüggésben van főtitkári működésemmel. Kötelességemnek tartottam ezt a közlést azért is, mert ezen a mi közgyűlésünkön is jelen vannak még számosan azon 53 jelenlévők közül is,

⁵³ Mesterházy Jenő kéziratában áthúzta: »A főtitkár azon magyarázatával, hogy ezzel a kijelentéssel igenis arra célzott, hogy minden erőt és munkát arra használjunk fel, hogy mielőbb és akárhogy, de végezzünk a háborúval, nem talált meghallgatásra, hiába hivatkozott a főtitkár arra, hogy a közgyűlésnek ott jelenlévő 53 hallgatója jól tudta, hogy ő nem háborúpárti. A népbíróóság mégis úgy ítélte, hogy főtitkár ezzel a kijelentésével »a háborúban való további részvétel érdekében további propagandát fejt ki«. Súlyosbítónak találta a népbíróóság ezt a kijelentést azért is, mert »az igazolás alá vont a német megszállás alatt, s az ifúság nevelésére hivatott személyek előtt üzte a propagandát«. Miután a népbíróóság történelmi tankönyvemnek Gömbös Gyula külpolitikai működésére vonatkozó azon megállapítását, hogy »a magyar sorsot ő emelte arra a magaslatra, ahol arra nyugodtan lehet tekinteni« is terhemre minősítette, elrendelte nyugállományba való helyezésemet." (ELTE TÓK Könyvtára, Mesterházy J. h. VI. 4.) A Budapesti népbíróóság igazoló fellebbezési tanácsának 1946. január 24-én hozott Nb. Ig. II. 3670/1945. sz. ítéletének rendelkező részében ez áll »A népbíróóság az igazoló bizottság határozatát a 4080/1945. M. E. sz. rendelet 11. §-a alapján megváltoztatja és az igazolás alá vont a 4080/1945. M. E. sz. rendelet 120 § 2. bek. 3. pontja alapján nyugdíjállományba helyezni rendeli. A hivatkozott rendelet 480. §-a alapján a fellebbezési eljárással kapcsolatban felmerült 5025 P költség az igazolás alá vontat terheli. Az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 23. §-a alapján a határozatot az igazolás alá vonttal, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal, a budapesti tankerületi főigazgatósággal közölni rendeli és a Magyar Igazságügyi miniszterhez felterjeszti. (BFL XXV. 1. b. 3670/1945.)

akik hallgatták 1944. április 22-i főtitkári jelentésemet és megíthetik menyire folytattam »fenti kijelentéssel háborús propagandát«.

Mindenesetre köszönöm az igen tisztelt közgyűlés türelmét, hogy meghallgatták jelentésemet. Még csak azt bátorodom befejezésül ideiktatni, hogy eléggé hosszú főtitkári működésemmel és közismert egyéniséggemmel úgy érzem bőven adtam bizonyítékokat arra vonatkozólag is, hogy haladó szellemben, demokratikus érülettel, semmiféle közérdeket nem sértve működtem-e vagy sem, és midőn leteszem a főtitkári tisztemet azzal a tudattal és megnyugvással búcsúzom az egyesületünktől, hogy kebelében mindig becsületes és magyar nemzetem javát szolgáló munkát végeztem.⁵⁴

Ahogy Mesterházy Jenő utalt is rá: beszámolóját 1947. január 31-én, a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének hatósági felszólításra összehívott rendkívüli közgyűlésén mondta el, melyen – hatalmi nyomásra, ahogy 1919-ben is – a pedagógusszakszervezet tagozatává válásukról határoztak. A nevelőképzés reformja előkészítésének fázisában *cáfolni igyekeztek az oktatáspolitikát meghatározók körében a képzőkkel s tanáraikkal kapcsolatban a kommunista pártcsoport vezetői körében elterjedt véleményt.*⁵⁵

A *Pedagógus Értesítő* tudósítása szerint az ülésen elnöklő *Váradi József*⁵⁶ „meggyőző erővel fejtegette, hogy ez a tanárság *Széchenyi és Eötvös szellemében az alsófokú népoktatás érdekében kezdettől fogva a legtöbbet dolgozott, és népnevelési eszméit ma is változatlanul illesztheti a politikai törekvések rendjébe.* Ebből a körből indult ki *a családi nevelés színvonalának emelésétől kezdve az alsófokú szakiskolák megteremtésén át a női egyenjogúság megvalósítására* irá-

⁵⁴ ELTE TÓK Könyvtára, Mesterházy J. h. VI. 4.

⁵⁵ A nevelőképzés reformjának előkészítésében akkor kulcsszerepet játszó kommunista párt- és szakszervezeti vezető Mérei Ferenc egy 1947–1948-ban készült tanulmányában kifejtette: „A reformellenesek a régi iskolarendszer fenntartása mellett vannak. Azt hirdetik, hogy ez a rendszer jó volt, hiszen művelt embereket képzett és fél évszázad alatt jelentékenyen emelte a magyar közműveltség színvonalát. Attól tartanak, hogy ha a rendszer bármely pontján radikális változtatást eszközölnek, felborul az egész... Ezt a reformellenes tábor maga a reform keltette életre. Ha magvát a közoktatásügyi reformot kezdeményező és végrehajtó politikai rendszer ellenfelei alkották is, hívei nagy számban kerültek ki azok közül, akik úgy érezték, hogy az iskolareform érdekeiket fenyegeti. *Ide tartoznak elsősorban a tanítóképzők tanárai. Az ő iskolatípusukat az általános iskola halálra ítélte.* Ezeknek a tanároknak egy része – úgy látszik, kisebb része – tudása és nagy nevelői gyakorlata révén az új pedagógiai főiskolák tanára lesz. Nagy részük azonban elmaradt pedagógiai felfogása és sekélyes tudása folytán erre nem alkalmas. Így ezek megmaradnak a kipsztluló képzőben, vagy alacsonyabb rangú iskolatípusba kerülnek. A reform így érdekeiket fenyegeti: szembefordulnak azzal.” (Idézi: Donáth, 2008, p. 14).

⁵⁶ *Váradi József* tanítóképző intézeti tanár, 1942-ben doktorált. A budai állami tanítóképzőben tanított 1922-től 1939-ig, emellett 1928 és 1947 között a budapesti katolikus tanárképző főiskolán, világi és katolikus pedagógiai kongresszusokon is előadott. 1937–1944 között az OKT jegyzője s 1941-től a TITOE alelnöke volt. 1945-től 1947-ig, tehát a TITOE feloszlásának időpontjában is, a Budapesti Tankerület egyik vezetője. Irodalmi-közéleti munkássága során a tanítóképzés problémái mellett *Széchenyi István* hagyatékának közkinccsé tételével, a nemzetnevelés szolgálatába állításával s az iskolán kívüli népműveléssel, a tanítók ezzel kapcsolatos feladataival foglalkozott

nyuló törekvésekig a kezdeményezések egész sora. Innen sarjadt ki a *gyermektanulmányozás* gondolata s emelkedett világviszonylatban is számottevő, elismert magaslatra. Az *iskolán kívüli népművelés* ügyét is a tanítóképző intézeti tanárság karolta fel a legodaadóbban és a legszakszerűbben. Tanítóképzőben nyílt meg az *első népfőiskola*. Ez a tanárság nevelőmunkája során mindig az embert látta tanítványaiban, akik, mint népnevelők a legszélesebb körben terjesztik a szellem világosságát, a legtöbbet fáradnak a társadalmi ellentétek kiküszöbölésén, és *a legjobban rászorulóknak felé munkálják a lelki felszabadulást* – fejtegette az alelnök, majd a képzős tanárok új világba való beilleszkedési készségét deklarálta: „A tanítóképző intézeti tanárság számára sokat hoztak a mai idők. *Mai feladataink elvégzésére is egyik legjobban kipróbált munkaközösség ez a testület.*” (sz.n., 1947).

Váradi József fejtegetéséből kitűnik: ahogy a TITOE létrehozását is a képzés szakmai színvonalának emelésére, az ezzel kapcsolatos tapasztalatok összegyűjtésére és az azokból levonható tanulságoknak minisztériumi segítséggel történő gyakorlati alkalmazására, valamint a képzős tanárok egzisztenciális érdekeinek képviselésére irányuló törekvés motiválta. Ahogy – a megváltozott körülmények között, a hatalmi nyomás mellett – a feloztatását, a pedagógus szakszervezetbe való beolvadását is a képzős tanárok hatékony fellépésének reménye mozgatta.⁵⁷

Ezen törekvések éltetik utódját, a megalakulásának 30. évfordulóját ünneplő OTE-t is, melyben jelen sorok írója két évtizeden keresztül a Társadalomtudományi Tagozat vezetőjeként koordinálta e szakterület reformmunkálatait.

Irodalom

- A Bizalmi Tanács előterjesztése (1918). a tanítóképzőintézeti közkormányzati ügyek megváltoztatására nézve. *Magyar Tanítóképző*, 33(7–8), 307–310.
- A Közalkalmazottak (1918.) Országos Szövetsége Tanítóképzőintézeti Osztályának megalakulása. *Magyar Tanítóképző*, 33(7–8), 296–299.
- A miniszternél (1918). *Magyar Tanítóképző*, 33(7–8), 303–307.
- A tanítóképzés (1919). ügye a proletárdiktatúra idején. *Magyar Tanítóképző*, 34, 63–67.
- A tanítóképző intézetek (1919/5.) szakosztálya. *Új Korszak*, 8(5), 4.
- A Tanítóképző Intézeti Tanárok (1947). Országos Egyesülete beolvadt a szakszervezetbe. *Pedagógus Értesítő*, 2(4), 9.
- Új ügybeosztás (1920). a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. *Magyar Tanítóképző*, 35, 64.
- A tanítóképző-szakosztály (1919/5., 7. 8-9., 12.). *Új Korszak*, 8(5), 4., (7) 7., (8–9) 8., (12) 4.

⁵⁷ E végső reményükben – ahogy 1919-ben is – rövidesen csalódnuk kellett.

- Barna, I. & Pető, A. (2012). *A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten*. Gondolat Kiadó.
- Benkóczy, E. (1928). *Pyrker első magyar tanítóképzője. Az Egri Érseki R. K. Tanítóképző centenáriuma*. Eger.
- Bernáth, Z. (1993). *Justitia tudathasadása. Népbíróság a nép nélkül, a nép ellen*. Püski.
- Bibó, I. (1945). A magyar demokrácia válsága. In Bibó, I. (2011). *A magyar demokrácia válsága. Bibó István munkái centenáriumi sorozat 3.* (pp. 20–79). Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely.
- Donáth, P. (2008). *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarország 1945–1960*. Trezor Kiadó.
- Donáth, P. (2020). *Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején*. Trezor Kiadó.
- Donáth, P. (2022). *Konszenzusereső reformer a válságok és szélsőségek korában. Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásáról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról*. Trezor Kiadó.
- Egyesületi élet (1918). *Magyar Tanítóképző*, 33, 292–318.
- E. Kovács K. *A tanácsköztársaság Sárospatakon*. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtár, Kézirattár, 4720.
- Feitl, I. & Ignác, K. (2018, Eds.). *Régi és új világ határán – 1945 történetei. Tanulmányok*. Napvilág Kiadó.
- Felhívás (1918). *Magyar Tanítóképző*, 33, 311–313.
- Gellért, Á. (2016). A népbírói jog hálójában. Perújítási eljárás Hóman Bálint ügyében. *MTA Law Working Papers*, 2(5), 1–21.
- Gergely, J., Glatz, F. & Pölöskei, F. (1991, Eds.). *Magyarországi pártprogramok*. Kossuth Kiadó.
- Gyarmati, Gy. (1995). *A párturalom intézményesítése. A magyar közigazgatás metamorfózisa*. Kandidátusi értekezés.
- Gyarmati, Gy. (2011). *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956*. ÁBTL – Rubicon.
- Hatos, P. (2018). *Az elélt köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Jaffa Kiadó.
- Jakab, M. (1979). *Társadalmi változás és a magyar értelmiség 1944–1948*. Kossuth Könyvkiadó.
- Kardos, J. (2007). *Iskola a politika sodrában (1945–1993)*. Gondolat Kiadó.
- Keszler, K. (1919). Új korszak felé. *Magyar Tanítóképző*, 34, 51–54.
- Keszler, K. (1922) Farkas Sándor élete és működése. *Magyar Tanítóképző*, 37(1–3), 3–4.
- Kiss, S. (1919). Faji önérzet. *A Cél*, 10(11), 198–212.

- Kiss, S. (1920–1921, Ed.). *A Bányai Ág. H. Ev. Egyházkerület Szarvasi Luther Tanítónőképző Intézetének értesítője az 1920–1921. iskolai évről*. Szarvas.
- Kiss, S. (1922a). A zsidó tömegszédítés problémája. *A Cél*, 12(2), 34–41.
- Kiss, S. (1922b). Új zsidó forradalom felé. *A Cél*, 12(4), 98–112.
- Koltai, I. (1939). *A csurgói m. kir. áll. tanítóképző-intézet története*. Vesszősi József nyomdai műintézet.
- Ladányi, J. (2002). A zsidó népesség térbeli elhelyezkedésének változásai Budapesten 1870 és 2000 között. In Kovács, A. (Ed.), *Zsidók a mai Magyarországon. Az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése* (pp. 77–100). Múlt és Jövő Könyvek.
- Lukács, T. (1979). *A magyar népbírósági jog és a népbíróságok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó & Zrínyi Kiadó.
- Major, Á. (1988). *Népbíraskodás, forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései*. Minerva.
- Márai, S. (1943–1944/1990). *Napló 1943–44*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó.
- Mesterházy, J. (1944). Egyesületünk az 1943–1944. iskolai évben. *Magyar Tanítóképző*, 57(6), 161–167.
- Molnár, G. P. (1988). *A Páger-ügy*. Pallas Lap- és Könyvkiadó.
- Molnár, O. (1944). Új idők hajnalán. *Magyar Tanítóképző*, 57(11), 237–238.
- Molnár, O. (1945). *Budapest élete az ostrom után*. Kézirat.
- Nagy, L. (1918). Megnyitó. *Magyar Tanítóképző*, 33, 295–296.
- Nagy, L. (1917). Neményi Imre. *Magyar Tanítóképző*, 32, 217–220.
- Országos (1919) egyesületünk felébredése. *Magyar Tanítóképző*, 34, 70–77.
- Padányi-Frank, A. (1942). A tanítói küldetéstudat és a „A harmincadik” c. film. *Magyar Tanítóképző*, 55(12), 329–341.
- Palasik, M. (2000a). *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1945*. Napvilág Kiadó.
- Palasik, M. (2000b). A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In Gyarmati, Gy. (2000, Ed.), *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Történeti Hivatal.
- Palasik, M. (2008). Budapest polgármesterei 1945 után. *Múltunk*, 18(3), 202–232.
- Pethő, T. (2016). Páger Antal hazatérése: fasizmussal vádolt legenda. *Magyar Nemzet*, 10(12), <https://magyarnemzet.hu/hetvegi-magazin/2016/10/pager-antal-hazaterese-fasizmussal-vadolt-legenda>
- Rainer, M. J. & Standeisky, É. (2005, Eds.). *A demokrácia reménye. Magyarország 1945*. 1956-os Intézet.
- Ravasz, L. (1944). Imre Sándor. *Protestáns Szemle*, 55, 161–170.

- Ronkoviczné Faragó, E. (1999). *A pedagógia alapkérdései Imre Sándor munkásságában*. Comenius.
- Simon, L. & Papp, Gy. (1928, Eds.). *A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója*. I. kötet. Kiadta a Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Végrehajtó Bizottsága.
- Standeisky, É. (2015). *Demokrácia negyvenötben*. Napvilág Kiadó.
- Stark, T. (2002), Kísérlet a zsidó népesség számának behatárolására 1945 és 2000 között. In Kovács, A. (Ed.), *Zsidók a mai Magyarországon. Az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése* (pp. 101–127). Múlt és Jövő Könyvek.
- Szabó, R. (1995). *A kommunista párt és a zsidóság*. Windsor Kiadó.
- Szálasy, F. (1933). *A magyar állam felépítésének terve*. Egyetemi Nyomda.
- Tóth, B. Z. (1942). Félelem és gyermeki lélek. *Az iskolásgyermek érzelmi nevelésének elméleti és gyakorlati kérdéseiről*. Közlemények a Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Lélektani Intézetéből.
- Tóth, B. Z. (1944). A németországi politikai és vezetőképző intézetek. *Magyar Tanítóképző*, 57(1), 3–15.
- Váradi, J. (1921). Iskolarendszerünk reformja és kultúrpolitikánk irányelvei. *Nemzetnevelés*, 3(14), 1921. július 15. 119–120., 17. sz. 1921. szeptember 15. 150–152., 18. sz. 1921. október 1. 158–160., 19. sz. 1921. október 15. 168–170.
- Veress, I. (1919, Ed.). *A Debreceni Református Tanítóképző Intézet értesítője az 1918–1919. iskolai évről*. Debrecen Kiadó.
- Zinner, T. (2021). *A magyar nép nevében? Tanulmányok népbíróságokról, jogászokról, diktatúráról*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

Donáth, P.

Contributions to the history of the temporary and (subsequent) permanent disbandment of the National Association of Teachers at Teacher Training Institutes in 1919 and 1947

In the course of the 55 years of activity of the National Association of Teachers at Teacher Training Institutes (TITOE) – the predecessor of the National Association of Teacher Educators and Teacher Trainers (ÓTE) –, the possibility of its disbandment first arose in the spring of 1919. Then, after a period of frozen uncertainty in 1945–1946, the final dissolution of the organisation was decided at its final general meeting on 31 January 1947 – under pressure from the authorities. This documentary narrative provides our readers with sources relating to the circumstances of these two events.

Keywords: National Association of Teachers at Teacher Training Institutes, TITOE, science history

